

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології, етнології та всесвітньої історії

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

**«Діяльність Першого та Другого Афінських морських союзів та
напрямки зовнішньої політики Афін»**

**«Activities of the Delian League and the Second Athenian League
and foreign policy of Athens»**

Виконав: здобувач денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Савін Олег Володимирович

Керівник к.і.н., доц. Ізбаш-Гоцкан Т. О. _____

Рецензент к.і.н., ст.н.с. Охотніков С.Б.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від _____ 2022 р.

Захищено на засіданні ЕК № 4

протокол № ____ від _____ 2022 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувачка кафедри

Голова ЕК

(підпис) Сминтина Олена
(прізвище, ім'я)

(підпис) Сминтина Олена
(прізвище, ім'я)

Одеса 2022

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Становлення Першого Афінського морського союзу.....	10
1.1. Греко-перські війни та роль Афін у них.....	10
1.2. Становлення афінського морського союзу.....	17
1.3. Діяльність афінського морського союзу проти Персії.....	20
Розділ 2. Напрямки зовнішньої політики Афін у V ст. до н.е.....	23
2.1. Понтійська експедиція Перикла.....	23
2.2. Західний напрямок.....	26
Розділ 3. Пелопоннеська війна та занепад Першого Афінського морського союзу.....	30
3.1. Передумови конфлікту між Афінами та Спартою	30
3.2. Архідамова війна	33
3.3. Другий період Пелопоннеської війни.....	40
3.4. Наслідки війни та занепад Першого Афінського морського союзу.....	46
Розділ 4. Другий Афінський морський союз.....	49
4.1. Передумови та створення Другого Афінського морського союзу.....	49
4.2. Організація та структура Другого Афінського морського союзу.....	51
4.3. Союзницька війна та занепад Другого Афінського морського союзу.....	54
Висновки.....	69

Список джерел та літератури.....	64
Додатки.....	64

ВСТУП

V та IV століття до нашої ери - вершина історії афінського полісу. Період розквіту культури і мистецтва та найвищого політичного і військового положення Афін. Саме в цей час з'явилися передумови, завдяки яким афінський поліс став центральною фігурою цього століття. Перемога в греко-перських війнах, заснування Першого Афінського морського союзу, демократичні реформи та інше - все це призвело до становлення афінської демократії у найрозвиненішої її формі. Навіть після невдачі в Пелопоннеській війні та занепаду Першого Афінського морського союзу, в IV ст. до н.е. Афінам вдається оговтатися після минулої поразки, відновитися та заснувати новий союз – Другий Афінський морський союз, який на початку свого існування принципово відрізнявся від Першого Афінського морського союзу та уявляв з себе прогресивну союзню силу.

Моя робота присвячена найважливішим відрізням історії Афін – періодам, коли афінський поліс відігравав рушійну силу у всьому загально грецькому світі, коли демократичний лад набув свого найвищого розквіту, а Афінські морські союзи були чи не найбільш впливовими в Стародавній Греції. Але V та IV століття до нашої ери стало для Афін як часом піднесення, так і часом занепаду.

Актуальність теми полягає в аспекті існування Першого та Другого Афінських морських союзів, впливу на їхню діяльність з боку Афін, трансформацію з рівноправного союзу в Афінську Архе. Не менш проблематичним і спірним продовжує залишатися питання про характер Першого та Другого Афінських морських союзів, їх суперечливу структуру, побудовану на складному симбіозі федеративних та імперських принципів. Неоднозначність позицій дослідників із цього питання також змушує визнати цю проблематику своєчасною та важливою з академічної точки зору.

Мета роботи з'ясувати передумови та обставини існування Першого та Другого Афінських морських союзів та зовнішньополітичні напрями Афін у V та IV ст. до н.е.

Завданням є висвітлити діяльність Першого та Другого Афінських морських союзів, визначити їх роль у обраному історичному періоді, розглянути зовнішню політику Афін, визначити переваги та недоліки Першого та Другого Афінських морських союзів.

Об'єктом дослідження є історія Афін.

Предметом дослідження є політична діяльність Афін у V та IV ст. до н.е.

Хронологічна межа є V та IV століття до нашої ери. **Територіальна межа** – Аттика та давньогрецький світ.

Серед загальнонаукових методів особливе значення для даного дослідження мають аналіз, індукція і дедукція, історичний та логічний методи. З спеціально-наукових методів найбільш використовується історично-генетичний метод. В цілому дотримується хронологічний підхід, досліджувані події розглядаються послідовно.

Аналіз джерел.

«Історія» Геродота [3]. Дата написання близько 440 р. до н.е., складається з дев'яти книг. Основним сюжетом цього джерела є історія греко-перських війн, але джерело також містить багато географічних, етнографічних, природно-історичних та літературних відомостей. Основною ідеєю твору Геродота є антагонізм Сходу і Заходу. Переломним моментом в цьому конфлікті стали греко-перські війни. Створюючи свій твір, Геродот спирався на особисті спостереження, живу усну традицію, на літературні тексти і прагнув створити по можливості об'єктивну картину минулого. При оцінці праці Геродота як історичного джерела, здатного надати вичерпні дані про цікаві нам події, необхідно враховувати ряд таких особливостей, як історичний період, під час якого Геродот працював над своєю працею, а також політичні погляди і

переконавання самого Геродота. Також проблематичним є питання про ті завдання, які ставилися при написанні цієї праці. Питання залишається відкритим, чи працював Геродот за строго продуманому плану, або ж його твір спочатку був лише географічний і етнографічний нарис, опис земель, в яких він побував і про які чув. Але «Історія» Геродота залишається одним із найважливіших джерел для вивчення стародавньої історії.

«Історія» Фукідіда [6]. Праця була написана у V ст. до н.е. та присвячена Пелопоннеській війні. Фукідід був сучасником і очевидцем Пелопоннеської війни, а також и афінським стратегом під час облозі Амфіполю. «Історія Пелопоннеської війни» Фукідіда складається з 8 книг. I книга містить в собі нарис найдавнішої історії Греції, причини приводу до війни і її дійсних причин, нарис «П'ятдесятиріччя» і розриву між Афіними і Спартою, а з II книги починається саме історія війни. Фукідід прагнув до точного знання і йому було важливо бути очевидцем або піддавати здобуту інформацію перевірці. Вся праця свідчить про його сумлінність, ретельність і обережність в знаходженні істини. Фукідід перший належним чином оцінив важливість документів і деякі з них цілком додав в свою історію. Праця Фукідіда є найважливішим джерелом в дослідженні Пелопоннеської війни.

«Грецька історія» Ксенофонта [4]. Даний твір також є важливим джерелом Пелопоннеської війни. Перша частина складається з двох книг, в яких описуються події останніх шести років Пелопоннеської війни. Ксенофонт починає свою працю з історичних подій, які не були описані у Фукідіда в його "Історії", що є важливим доповненням у вивченні даного конфлікту. Друга частина складається з п'яти книг. Містить опис подій давньогрецької історії від закінчення Пелопоннеської війни до битви при Мантінеї в 362 р. до н.е. Події в книзі групуються не в хронологічному порядку, а по їх взаємному зв'язку.

«Афінська політія» Аристотеля [1]. Робота Аристотеля ділиться на дві частини: історичну і систематичну. Перша частина містить історію афінського державного ладу до кінця V століття і закінчується відновленням демократії в

403 році до н.е. Друга частина є описом самого ладу Афін, яким він був за часів Аристотеля. «Політія» є тим твором давнини, в якому вперше виявляється зв'язкова історія і чіткий опис афінського державного ладу, вона розкриває поступовий й органічний розвиток афінського поліса.

«Мови Ісократів». Серед них необхідно виділити такі його твори як «Панегірик», «Платейська мова», «Про мир», «Філіп», «Панафінейська мова», що містять багатий, часто унікальний матеріал, що стосується міжполісних відносин у Греції в першій половині - середині IV ст. до н.е., проблем зовнішньої політики Афін, та об'єднання всіх греків для походу проти Персії. Представляє інтерес зміни ставлення Ісократів до Другого Афінського морського союзу. У «Панегірику», створеному близько 380 р. до н.е., він прагне довести необхідність нового полісного об'єднання під проводом Афін і навіть виправдовує негативну стосовно союзників практику афінського втручання в їх справи у V в. до н.е. У промові «Про мир», написаної після Союзницької війни 357-355 рр. до н.е. і відпадання від Афін їх найбільш значних союзників, Ісократ постає як критик гегемоністських устремлінь Афін, заснованих на насильстві та неповаги щодо союзників.

Історіографія.

Робота Кондратюка М.В. «Архе і Афінська демократія» [14] присвячена Першому Афінському морському союзу, якому, на думку автора, належить виключно важливе місце в історії стародавньої Греції. Кондратюк в своїй роботі досліджує становлення і розвиток афінської гегемонії, внутрішню і зовнішню політичну діяльність афінської демократії. Особлива увага приділяється відношенню Афін з їх союзниками, контроль над ними, а також протистояння олігархії, зміцненню демократичних позицій та інше.

Маринович Л.П. в своєму розділі «Греція у п'ятому столітті до н.е.» [16] приділяє увагу як зовнішньополітичним подіям, так і соціально-економічному, політичному і культурному розвитку Давньої Греції. Висвітлюються події греко-

перських війн та Пелопоннеської війни. Особливе значення авторка приділяє саме діяльності Афін та їх політичному розвитку. Відзначає особливість афінської демократії як найбільш передової демократії на той момент [Маринович, с. 292].

Праця Сурікова І.Є. «Антична Греція. Політики в контексті епохи. Час розквіту демократії» [24] являє собою другу частину циклу біографій видатних давньогрецьких політичних діячів - Арістида, Фемістокла, Кімона, Перикла. Спираючись на дані античних джерел і результати робіт сучасних дослідників, автор реконструює основні події з життя цих діячів. Особлива увага приділяється історичному контексту і ключовим питанням, пов'язаних з розвитком давньогрецької цивілізації, перш за все проблем класичної афінської демократії в V ст. до н.е.

Монографія Рунга Е.В. «Греція і Ахеменидська держава: Історія дипломатичних відносин в VI – IV ст. до н.е.» [17] є одною з найважливіших досліджень дипломатичного аспекту греко-перських відносин з часу виникнення Ахеменидської держави і до її краху. Робота ґрунтується на комплексному дослідженні античних джерел (літературних, епіграфічних, нумізматичних) і сучасної історіографії. Для цієї дипломної роботи має значення саме розділ про греко-перські відношення у V ст. до н.е. та греко-перські війни.

Монографія Строгєцкого В.М. «Афіни і Спарта: Боротьба за гегемонію в Греції в V столітті до н.е.» [18] присвячена політичній історії Греції в V столітті до н.е. У монографії розглядається суперництво Першого Афінського морського союзу і Пелопоннеського союзу в контексті внутрішнього суспільно-політичного розвитку обох полісів, що дає можливість в тому числі дослідити взаємозв'язок становлення афінської демократії і Афінської архе.

У праці Ставнюка В.В. [20; 21] історія Афін розглядається через призму діяльності Фемістокла, з широким використанням античних джерел і праць сучасних дослідників, а також аналізуються проблеми еволюції афінського поліса. Підкреслюється роль Фемістокла в створенні афінського флоту як основи

могутності Афіньського полісу Праці Ставнюка В.В. є важливими дослідженнями у вітчизняної історіографії.

РОЗДІЛ I. СТАНОВЛЕННЯ ПЕРШОГО АФІНСЬКОГО МОРСЬКОГО СОЮЗУ

1.1. Греко-перські війни та роль Афін у них

Результатом протиріч між державою Ахеменідів і світом грецьких полісів були греко-перські війни. До кінця 6 століття до н.е. на Сході завершилося формування могутньої Перської держави на чолі з царями з династії Ахеменідів, до складу якої увійшли грецькі міста, розташовані на західному узбережжі Малої Азії та прилеглих островах. Продовжуючи завойовницьку політику своїх попередників, які прагнули отримати нові землі, головним чином на сході та півдні, цар Дарій звернув погляди на захід. У 513 році до нашої ери велика перська армія на чолі з царем Дарієм I перейшла з Азії в Європу. Рухаючись проти скіфів, перси завоювали грецькі міста у Фракії. Більшість правителів цих міст, розуміючи неможливість опору, добровільно визнали свою залежність від персів і приєдналися до походу проти скіфів [3, IV, 138]. Залишившись з армією в Європі, Мегабаз підкорив місцеві міста, які відмовилися підкоритися персам, діючи в районі Геллеспонта і Пропонтиди і вздовж усього північного узбережжя Егейського моря до Фессалії [Геродот. V, 1–5]. Отан, який став командуючим після Мегабаза на посаді сатрапа Даскілії, продовжив підкорювати грецькі міста на азійському і європейському узбережжях Геллеспонту і Пропонтиди [3, V, 25–26]. Відносини між Афінами і Персією ускладнювалися такою обставиною: перси взяли у вигнання афінського тирана Гіппія. Афінський лідер Клісфен, побоюючись нападу спартанців, послав у 508/507 р. до н. [2] посольство в Сарди до перського сатрапа Артаферна. Метою посланців було укласти оборонний союз проти спартанців. Перси вимагали від афінян «землі і води» [3, V, 73]. Посли погодилися. Цей символічний акт означав формальне визнання свого підпорядкування. Хоча після повернення додому послы були «суворо осуджені», перси стали вважати афінян своїми підданими, як іонійські греки. Слід зазначити, що парадоксальність ситуації щодо результатів афінського. Посольства в Сарди полягала в тому, що дії афінських послів могли по-різному

сприйняти в Персії та в Афінах. Для персів згода надати землю і воду без будь-яких додаткових умов сама по собі була згодою на підпорядкування, тоді як для афінян ці ж дії нічого подібного не означали. По-перше, афіняни могли не знати точного значення звичаю звеличувати «землю і воду». По-друге, як підкреслює І.Є. Сурікова [24], укладення союзної угоди не могло повністю входити в компетенцію послів і вимагало ратифікації владними структурами афінського полісу. Дії послів не означали фактичного підпорядкування афінян цареві Персії. Близько 500 року до нашої ери афіняни відправили нове посольство до Артаферна. Предметом обговорення стало перебування в перському таборі Гіппія, який, за словами Геродота, вів антиафінську пропаганду і прагнув підпорядкувати місто собі та Дарію. Артаферн вимагав повернення колишнього тирана на батьківщину [3, V, 96]. Вимагаючи повернення Гіппія в Афіни, він тим самим сприяв виникненню антиперських настроїв афінського демосу, який, звичайно, не бажав відновлення тиранії Пісістратідів, особливо під перським протекторатом. Ці переговори остаточно визначили вороже ставлення афінського демосу до Персії. Ці переговори багато в чому визначили подальші дії афінян, спрямовані на збройну підтримку іонійського повстання. Афінські народні збори проголосували за відправку на допомогу повстанцям 20 кораблів на чолі зі стратегом Меланфієм. У 500 році до н.е. почалося повстання грецьких полісів проти перського панування. Саме Іонійське повстання вважається початком греко-перських війн. Першим і найзначнішим центром боротьби з персами стало місто Мілет. Тут правив тиран Аристокор, який очолив повстання. Він оголосив про зречення тиранічної влади, відновлення функціонування міської влади і закликав до рішучого опору персам. Слідом за Мілетом невдовзі майже всі грецькі міста східного та північного узбережжя Егейського моря відмовилися підкоритися перському владі. Повсталі заснували власний союз для боротьби з персами, організували власну армію з єдиним командуванням.

Проте повсталі греки чудово розуміли, що без значної допомоги своїх одноплемінників з Балканського півострова шансів на перемогу у них немає.

Тому вони направили послів до найбільших полісів материкової Греції з проханням про військову допомогу. Однак успіх цього посольства, очолюваного самим Арістагором, виявився мінімальним. Наймогутніша у військовому відношенні Спарта, на яку повсталі іонійці покладали особливі надії, відмовилася допомогти. Коли іонійські послы прибули до Афін, які незадовго до цього стали демократичним полісом, їхнє прохання викликало запеклі дебати в народних зборах. Афінські громадяни були розділені на кілька політичних фракцій. Одна з них (видну роль у ній відігравав знатний рід Алкмеонідів, який мав свої інтереси на Сході) не бажала вступати в конфлікт з державою Ахеменідів. Інша, очолювана молодим перспективним політиком Фемістоклом, наполягала на допомозі одностороннім. Зрештою, до Іонії була відправлена афінська ескадра з 20 кораблів (це було не так уже й мало, якщо врахувати, що весь військовий флот Афін того часу складався не більше ніж з 50 кораблів). Також місто Еретрія направило на допомогу іонійським повстанцям п'ять кораблів.

Спочатку повстанці досягли певних успіхів і повстання поширилося на Карію та Кіпр, але з часом військова перевага персів стала переважати, і повстання було придушене. Лише Афіни та Еретрія надали, хоч і незначну, допомогу Іонійським полісам, що дало персам привід для походу на Грецію. У відповідь на повстання перси вчинили жорстоку розправу: захоплюючи грецькі міста, вони нещадно руйнували їх і винищували населення. Руйнування були настільки великі, що поляки не могли оговтатися два століття. Опір греків у Малій Азії було зламано до 493 р., а наступного року перси під командуванням Мардонія змогли відновити свої позиції, похитнуті під час Іонійського повстання на півночі Балканського півострова, а також у Фракії та Македонії. У 490 р. до н.е. перси здійснили похід на Грецію, завоювавши ряд островів Егейського моря і захопивши Евбею, і отримали зручний плацдарм для військових дій проти Аттики. Наприкінці серпня 490 р. перське військо висадилося на його північному узбережжі, біля міста Марафон, а у вересні відбулася битва між афінським

військом і перською армією, яка зазнала поразки і в паніці втекла на кораблях. Однак поразка не змусила персів відмовитися від своїх намірів. Розраховуючи застати Афіни зненацька, перси пройшли вздовж берегів Аттики й обійшли її з півдня, але афіняни передбачили цей маневр і форсованим маршем рушили з Марафону на південь, а коли перси з'явилися в порту Фалер, афінянин на них уже чекало військо. Перські полководці не наважилися висадитися, і флот пішов ні з чим. Своєю перемогою під Марафоном афіняни багато в чому завдячували стратегу Мільтіаду. Коли афінські збори обговорювали, як діяти перед лицем ворога, Мільтіаду вдалося переконати громадян прийняти його план. Він був прихильником швидких дій і з його ініціативи ополчення без зволікання рушило до Марафону, а після перемоги до Афін. На полі бою Мільтіад наполягав на сміливому рішенні - першим атакувати ворога і під час битви проявив себе як талановитий полководець. У Марафонській битві вперше проявилися переваги військової справи греків, їх зброї і тактики: зімкнутий стрій добре озброєної піхоти-гоплітів буквально громив ворога. Це була перша перемога, яка захистила батьківщину і свободи афінського демосу проти армії найсильнішої держави того часу. Вона справила величезне враження на своїх сучасників. Перемога під Марафоном мала для греків велике значення не тільки військово-політичне, а й моральне. Афіняни спорудили пам'ятник на честь полеглих і відправили дари загальногрецьким святилищам - Дельфам і Олімпії. Але для персів поразка їх армії не мала великих наслідків. Їхня держава була на піку своєї могутності і володіла величезними ресурсами. Після цього невдалого походу Дарій почав збирати велике військо, щоб підкорити всю Грецію. Але його планам перешкодило повстання в Єгипті в 486 р. до н. Того ж року помер Дарій.

Наступний епізод греко-перських воєн припадає на 480-479 рр. до н. Йому передувала велика підготовка, яка ще в 489 р. до н. — почав цар Дарій. Серйозне повстання в Єгипті та інші внутрішньополітичні труднощі перервали підготовку до походу, але вже в 483 р. до н. новий цар Ксеркс відновив приготування. Тим часом в Афінах точилася жорстока політична боротьба, під час якої все

частіше вдавалися до ostracismu. Саме в цей момент на політичній арені з'являється одна з найяскравіших постатей афінського полісу - Фемістокл. Він висунув програму розвитку морської могутності Афін. Проти цих планів виступила аристократія на чолі з Арістідом. Реалізація планів Фемістокла по будівництву 200 кораблів призвела до збільшення денної заробітної плати, а також зростання вартості життя. Розбіжності між двома партіями, аристократичною і народною, настільки загострилися, що було вирішено провести процедуру ostracismu, щоб відновити мир у місті. Арістід був вигнаний, і Фемістокл міг продовжувати свою політику, не боячись його спротиву. Йому вдалося переконати громадян у доцільності будівництва флоту, який став найпотужнішим військовим флотом тієї епохи. До 480 року до нашої ери Афіни вже мали понад 150 військових кораблів.

Загроза нового перського вторгнення змусила греків об'єднатися для протистояння персам. У 480 р. до н.е. в Коринфі відбувся конгрес, на якому було вирішено припинити міжполісні війни і спільно дати відсіч навалі варварів. Серед інших питань особливо складним виявилось питання вибору провідної держави, так званого гегемона, який би став лідером цієї коаліції. А ускладнення виникали через те, що участь у будь-якій тодішній унії означала втрату частини полісної свободи — однієї з фундаментальних характеристик полісу як самостійної спільноти. У цьому союзі найбільшою військовою могутністю володіли Афіни і Спарта [3, VII, 161]. При цьому у спартанців була сильна сухопутна армія, а у афінян - флот, створений в результаті проведених раніше Фемістоклом реформ і нововведень. Коринф, Егіна та інші грецькі держави з сильним флотом відмовилися передати його афінянам. Спарта стала гегемоном коаліції, а Афіни були змушені підкоритися через своє географічне положення, яке найбільше піддавало їх полісів перській загрозі.

У 480 році перси виступили вперед, і грецькі поліси мали вирішити, де зустріти ворожу армію. На наступному конгресі за пропозицією Фемістокла було вирішено зустріти ворога у Фермопільської ущелини. У ньому грецька армія

могла стримувати чисельні сили противника. Щоб запобігти обходу ущелини з моря, афінським і союзним кораблям довелося контролювати вузьку протоку між островом Евбея і материковою Грецією.

Всегрецький з'їзд підтримав план, запропонований Фемістоклом, але деякі представники Пелопоннеського полісу вважали, що найкраще було б направити всі сили на оборону Коринфського перешийка, який з'єднує Пелопоннеський півострів з материком. Вони пропонували евакуювати жінок і дітей із покинутих Афін в інші міста [3, VIII, 40]. Оборона Коринфського перешийка означала капітуляцію Афін під владу Ксеркса. Афіняни, як зазначав Фемістокл, у такому разі з усім своїм флотом пливли б до Італії шукати нове місце для поселення [3, VIII, 62]. Якби афіняни вийшли з війни, греки втратили б більшу частину своїх військово-морських сил. При такому розвитку подій перси могли безпечно переправити свої сили на півострів морем і атакувати грецькі війська на перешийку з тилу. Тому ця пропозиція була відхилена.

За різними даними [3, VII, 202], перській армії, чисельність якої оцінюється в 200-250 тис. чоловік, протистояло від 5200 до 7700 греків. У перші 2 дні битви греки успішно відбивали атаки персів у вузькій ущелині, але на останній, 3-й день битви, більшість захисників пішли, побоюючись оточення. На місці залишилися тільки загони спартанців, феспійців і фіванців, які незабаром, через зраду місцевого жителя, були наздогнані з тилу і знищені. У протоці між островом Евбея і материком, біля мису Артеміда, зібралося 271 грецьке судно [3, VIII, 1]. Щоб не допустити втечі греків, вони вирішили відправити 200 кораблів в обхід Евбеї. Про плани персів грекам стало відомо від перебіжчика. Не чекаючи оточення, союзний флот греків несподівано для персів атакував їх головні сили і завдав їм значної шкоди. З настанням темряви почалася буря, в результаті якої 200 перських кораблів, що пливли оточити греків, розбилися об прибережні скелі [3, VIII, 7-13]. Греки продовжували успішно атакувати перський флот протягом 2 днів, поки не отримали повідомлення про загибель спартанських загонів у битві

при Фермопілах. Після цієї сумної для еллінів звістки вони почали відступ [5, Фемістокл, 9]

Після цієї битви був відкритий прохід до Афін і далі на Пелопоннес. Поки Пелопоннеський поліс укріплював Коринфський перешийок проти натиску перської армії, Фемістокл розробив план, який забезпечив майбутню перемогу греків над варварами.

У цій критичній ситуації афіняни зважилися на план Фемістокла, який запропонував мобілізувати всіх бійців, а жінок і дітей відправити на острів Саламін і в сусідню Трезену. Перси захопили місто і зруйнували його, спалюючи і руйнуючи будівлі. Морська битва між афінським і перським флотами при Саламіні, стала найважливішою битвою під час греко-перських війн. Фемістокл обрав вигідне розташування афінського флоту у вузьких протоках, завдяки чому греки здобули переконливу перемогу над персами. Цар Ксеркс повернувся до Персії, а частина армії залишилася зимувати у Фессалії.

Афіни наполягали на продовженні воєнних дій проти варварів, але Спарта вагалася, і лише погрози Афін укласти мир з Персією змусили її змінити свою позицію. Вирішальна битва між греками та персами відбулася в Беотії біля Платеїв. До Беотії було направлено афінське ополчення чисельністю 8 тис. чоловік під командуванням Арістіда [3, IX, 28]. Битва при Платеях завершилася нищівною поразкою персів.

Поразка перської армії під Платеями та Мікалою, крім військового аспекту, мала й значну моральну складову. Перси вже не вважалися непереможними, що надало сміливості їхнім супротивникам. Незважаючи на несприятливу ситуацію, відсутність єдності та довіри серед грецьких політиків, внутрішню політичну боротьбу, унія якось змогла перемогти. Для греків наступних століть греко-перські війни сприймалися як протистояння свободи та деспотизму, цивілізації та варварства, Європи та Азії. Але до початку війни греки не усвідомлювали, що може принести їм перська навала. Поява персів у Греції була сприйнята не як загроза всій Греції, а як один із наступних чинників

політичної боротьби, яку вони вже в той час вели між грецькими полісами. Деякі політики навіть розглядали союз з Персією як сприятливу можливість перемогти сусіднього ворога. Крім того, внутрішньополітичні угруповання ряду полісів бачили в персах засіб протистояння своїм політичним опонентам. Але все це змінилося під час греко-перських війн, які згуртували, хоч і тимчасово, але греків у боротьбі з варварами.

Але вигнання персів не означало закінчення війни, вона тривала, але вже в іншому військово-політичному контексті, який визначався такими основними подіями, як: вихід спартанців з військових дій, створення Делоської держави. Унія і перехід гегемонії до Афін.

1.2. Становлення та організація Першого Афінського морського союзу.

З розгромом персів при Платеях і Мікале війна ознаменувалася новим етапом. Спарта, в ході політичної кризи, відходить від військових дій. Частина керівників Спарти наполягали на продовженні участі у війні і створенні власного флоту, який би зміг конкурувати з афінським. Але прихильники традиціоналістів вважали, що Спарта не може собі дозволити гри в заморську політику, бо небезпека повстання ілотів і бродіння серед союзників були занадто реальною загрозою, яку потрібно було усувати. Більшість в народних зборах підтримало традиціоналістів і Спарта припинила участь у війні проти Персії.

Поліси, які вирішили продовжити війну, в 478 році до н.е. зібралися на острові Делосі і заснували новий союз, лідером якого стали Афіни - так як саме вони були найбільш потужними серед союзних полісів, до того ж володіли найбільшим флотом [6, I, 95]. Даний союз став називатися Делоською сіммахією, а пізніше - Афінським морським союзом.

Делоська сіммахія стала більш міцним об'єднанням грецьких міст тому, що майже всі союзники розподіляли головні цілі зовнішньої політики, були зацікавлені в швидкому економічному розвитку, багато з них мали однотипний

демократичний устрій. Міцність Делоського союзу пояснюється також його продуманою організацією. Союзники мали загальну скарбницю і об'єднані збройні сили: сухопутне військо і флот. Основні справи союзу вирішувала рада з представників всіх полісів, які входили до нього. Однак вже з моменту заснування Делоського союзу в ньому позначилося сильне переважання Афін. Афіни були найбагатшим і великим полісом в Греції, вони взяли на себе основний тягар війни з персами, її політичні діячі мали великий авторитет по всій Греції. Афінський морський союз постійно поповнювався новими членами, і до кінця 30-х років V ст. до н.е. перетворився в найбільше в історії Греції політичне об'єднання як за кількістю членів, так і за величиною контрольованої території. До складу Афінського союзу увійшла велика частина грецьких полісів, розташованих по узбережжю Егейського моря і на островах [10]. Переважна більшість афінських союзників становили приморські міста з інтенсивної економікою, процвітаючим ремеслом і активною торгівлею, складними соціальними відносинами та демократичним устроєм.

Афінський морський союз на відміну від Пелопоннеського мав більш складну організацію. Перш за все була створена єдина фінансова система, яка передбачала наявність загальної союзної скарбниці, що поповнюється за рахунок щорічних внесків (форос) [6, I, 96]. Форос встановлювався для кожного союзного поліса залежно від його господарських можливостей. Багаті і великі поліси платили більші суми, ніж дрібні центри з обмеженим доходом [11, с. 328]. Якщо з яких-небудь причин доходи того чи іншого союзника зростали, то збільшувалася і сума внеску. В цілому загальна сума фороса з усіх союзників коливалася від 460 до 600 талантів срібла на рік. Щорічно в союзню казну надходило від 12 до 15,6 т валютного металу. За масштабами Греції V ст. до н.е. це були значні ресурси, на які можна було утримувати протягом 6 місяців військо в 5 тис. гоплітів і флот в 200 трієр зі 40-тисячним екіпажем. Величина фороса кожні 4 роки переглядалася, і уточнена сума затверджувалася в Афінах в Гелієї. Союзна скарбниця зберігалася в храмі богині Афін (в Парфеноні) на Акрополі.

Не дивно, що союзники дуже скоро передовірили саме афінянам всі справи, скарбницю і збройні сили. Замість того щоб поставляти в союзну армію встановлену максимальну кількість кораблів і гоплітів, союзники вважали за краще вносити відповідну грошову суму, дозволяючи афінянам витратити її на утримання додаткових контингентів афінських гоплітів і флотських екіпажів. Афіни, таким чином, отримали в своє розпорядження значні фінансові кошти (460 талантів) на утримання значного флоту і сухопутної армії (до 200 трієр, 40 тис. екіпажу і веслярів, 10 тис. гоплітів і 1 тис. вершників). Тому Делоську сіммахію прийнято називати Першим Афінським морським союзом.

Для збору форося вся територія союзу була розбита на п'ять податкових округів: фракійський, який об'єднував союзників від острова Евбеї і північним узбережжям Егейського моря; Геллеспонтська округа включала міста, розташовані в протоках і на узбережжі Мармурового моря; в Острівній округ увійшли острови Егейського моря; іонійський округ охоплював більшу частину міст Малої Азії; карійський округ включав поліси південно-західній частині Малої Азії. У кожному окрузі за правильним і регулярним надходженням форося стежили особливий наглядачі - єпископ і двоє його помічників - спеціальних уповноважених. Якщо союзники не вносили форося в термін, то на них накладалися штрафи. У перший період існування союзу зібрані кошти йшли на утримання союзного флоту і союзного ополчення, збори на острові Делос вважалося розпорядником загальної скарбниці.

Важливою особливістю організаційної структури Афінського морського союзу була спроба створення деякої економічної єдності всередині союзу. Створення такого економічного об'єднання диктувалося потребами господарського розвитку Греції V ст. до н.е. Для Греції цього часу характерний економічний підйом, розвиток ремісничого виробництва, торговельних зв'язків, грошового обігу тощо. До складу афінського союзу увійшли переважно міста з товарною економікою, зацікавлені в налагодженні господарських зв'язків, обміні ремісничими виробами, сільськогосподарською продукцією та сировиною.

Широке військово-політичне об'єднання майже всього узбережжя Егейського моря в рамках Афінського морського союзу створювало для цього сприятливі можливості, і Афіни всіляко заохочували цей процес. Щоб полегшити економічні зв'язки, була проведена уніфікація заходів, ваги, монетної системи, в основу всіх розрахунків були покладені афінські стандарти. Афінський порт Пірей став перевалочним пунктом товарних потоків всієї Егеїди, місцем перетину найважливіших торгових шляхів. Через Пірей товари розподілялися по всім союзним містам.

1.3. Діяльність Першого афінського морського союзу проти Персії

Основні театри військових дій чергового етапу греко-перських воєн - північ Егеїди і Мала Азія. Згідно Фукідіду, офіційною метою союзу було «помститися Варвару за заподіяні ним лиха спустошенням перської землі» [6, I, 96]. Сили Делоського союзу в наступному десятилітті виганяли перські гарнізони з Фракії, які залишилися, а також розширювали території, контрольовані Делоським союзом. Після поразки перських сил в Європі афіняни стали розширювати союз в Малій Азії [5, Кимон, 12]. У цей період греко-перських воєн Фемістокла змінює інший здатний полководець - Кимон. Фемістокл був вигнаний з Афін ostracismом через звинувачення в дружбі з персами і таємним зв'язком зі спартанцями [5, Фемистокл, 21]. Сам же Кимон був аристократичного походження і як аристократ, він відрізнявся характерною рисою - спартанські порядки представлялися йому ідеалом. І хоча демос не поділяв його погляди, але популярність Кімона як щасливого полководця була велика. В особі Арістида і Кімона афінська аристократія активно включилася у справу створення морської могутності свого поліса і розширення сфери панування Афін.

У 70-х роках V ст. до н.е. афіняни під керівництвом Кімона захопили ряд островів Егейського моря (острів Скірос та ін.), міцно закріпилися на

фракійському узбережжі в гирлі річки Стрімон, де знаходилися багаті золоті розробки, в Візантії і ряді інших міст в протоках [5, Кимон, 7]. Багато міст Іонії і Карії увійшли до складу Делоської сіммахії. Басейн Егейського моря було очищено від перських гарнізонів, піратів, він став безпечним місцем для торгівлі і мореплавання. Кимон і афінські союзники будували далекосяжні плани по завоюванню міст в південній частині Малої Азії. Цар персів, Ксеркс, зробив спробу припинити експансію афінян.

У гирлі річки Еврімедонт в Памфілії був зосереджений великий перський флот (близько 350 суден) і сильна сухопутна армія в кілька десятків тисяч чоловік. Перси чекали тут фінікійську ескадру в 80 судів, щоб потім почати похід проти греків в Егейському морі. Це була серйозна загроза для афінського панування. Кимон розробив і здійснив несподівану для противника операцію зі знищенням цих великих сил персів [5, Кимон, 12]. Весь афінський флот і сухопутне військо було зосереджено близько Кніда. Щоб розмістити на судах найбільше число гоплітів, була вдосконалена їх конструкція: побудована друга палуба, верхня палуба розширена за рахунок додаткових прибудов. З Кніда афіняни таємно переправили свій флот і піхоту до міста Фаселіде (на кордоні Лікії і Памфілії). Звідси афінські кораблі несподівано напали на основні сили персів. Захоплені зненацька, перси намагалися ухилитися від битви і відвели свій флот в гирлі річки Еврімедонт, під захист своєї піхоти, що стоїть на березі, але, переслідуювані афінянами, були змушені прийняти бій. У розгорнутій битві перський флот був розбитий, 150 суден знищені, а 200 персів було захоплено в полон.

Потопивши кораблі супротивника, Кимон висадив гоплітів на берег, нав'язавши бій сухопутному війську персів [24, с. 221-222]. У багатогодинній кровопролитній битві, в якій загинуло і багато афінян, армія персів була вщент розбита. Кимон виводить флот у відкрите море назустріч фінікійської ескадри в 80 судів і знищує її. Ця потрійна перемога Кимона при Еврімедонті (469-468 рр. до н.е., дата точно не встановлена) над переважаючим противником - ще один

блискучий зразок грецького військового мистецтва, вмілого і складного маневрування, знищення армії противника по частинах. В руки переможців потрапило багато здобичі та багато цінностей. На ці кошти Кімон здійснив ряд будівель в Афінах, частково компенсував дорогі військові приготування, були продані в рабство близько 20 тис. полонених [5, Кімон, 13].

З Персією також вели війну на Кіпрі і в Єгипті. Єгипетська компанія для Афін завершилася катастрофою [6, I, 109-110]. Грецький флот сів на мілину і цим скористалися перські війська. За підсумком велика частина флоту була знищена. Саме через невдачі в єгипетській компанії і втрати частини флоту, афіняни перенесли скарбницю союзу з Делоса в Афіни.

Після невдалих військових компаній, війна стала безперспективна як для Афін, так і для Перської держави. Обидві сторони це усвідомлювали і було вирішено укласти мир [3, VII, 151]. Головною умовою мирного договору було розмежування перської і афінської сфер впливу. На півдні кордон пройшов в районі південно-західного узбережжя Малої Азії, на півночі - біля входу в Чорне море. Таким чином, перський цар зобов'язувався не вводити свій флот в Егейське море. Мирний договір також передбачав офіційне визнання імперією Ахеменідів незалежності іонійських грецьких міст на малоазійському узбережжі Егейського моря, а фактично - їх підпорядкування Афінам. З афінської боку договір містив зобов'язання не вторгатися більше на території, які увійшли в зону контролю Персії, і не намагатися розширити сферу свого впливу на схід далі встановлених меж. Даний мирний договір виявився вельми міцним. У зв'язку з цим договір 449 року до н.е. традиційно вважається завершенням греко-перських воєн.

РОЗДІЛ II. НАПРЯМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АФІН В V СТ. ДО Н.Е.

Маючи в своєму розпорядженні величезні на той час сили і засоби такого потужного об'єднання, як Делоська симмахія, Афіни почали проводити активну зовнішню політику в грецькому світі, переслідуючи кілька цілей: 1) подальше розширення союзу за рахунок включення в нього нові міста в басейні Егейського моря; 2) посилення політичного впливу Афін у Великій Греції, Південній Італії та Сицилії; 3) проникнення в Чорноморський басейн; 4) ізоляція Пелопоннеського союзу, зменшення його політичного впливу і перетворення Афін на гегемона більшості грецьких полісів. Досягнення цих цілей, природно, зустріло сильну протидію з боку Спарти та її могутнього союзника Коринфа. 440-430 роках до н.е. стали часом гострого дипломатичного та політичного протистояння двох найбільших об'єднань грецького світу у V ст. до н.е.

Великим успіхом Афін стало включення до союзу сусіднього острова Егіна. Недивлячись на протидію Спарти і Коринфа, афіняни висадилися на острові, розгромили в бою егінян і захопили місто (458 р. до н. е.). Його стіни були зруйновані, накладена велика контрибуція і встановлені порядки, приємні Афінам. Егіна стала слухняним членом Афінського союзу, сплачуючи щороку до 30 талантів податку форосів (один з найвищих членських внесків в союзі). Афінам вдалося встановити дружні відносини з традиційним ворогом Спарти на Пелопоннесі - Аргосом і фессалійськими містами. Після цих успіхів влада Афін в Егейському басейні практично нікому не заперечувала.

2.1. Понтійська експедиція Перикла

З середини 40-х років V ст. до н.е. найбільшу увагу афіняни приділяли грецьким містам, розташованим на берегах Чорного моря. Більшість причорноморських центрів були засновані іонійськими полісами, з якими вони підтримували переважно найтісніші стосунки: торгові, політичні, культурні та

інші. До середини V століття до н.е. грецькі міста-колонії Причорномор'я перетворилися на розвинуті й багаті поліси, які контролювали значну територію та встановлювали зв'язки з місцевими племенами, що відіграло дуже важливу роль у їх розвитку. Включення цих полісів до складу Першого Афінського морського союзу і посилення впливу в цьому регіоні дали Афінам великі переваги як економічного, так і політичного характеру, призвело до зростання їх могутності. Більше того, поширення впливу в Причорномор'ї вважалося не лише афінянами, а й Спартою та Коринфом цілком закономірним явищем: адже більшість іонійських міст, які були метрополіями чорноморських колоній, входили до складу Першого Афінського морського союзу, а тому їхні колонії, очевидно, мали брати приклад з метрополії.

Понтійська експедиція Перикла стала вагомою частиною експансії Афінського поліса у V столітті до н. е. На жаль, про цю подію немає багато джерел, про неї повідомляє лише Плутарх[5], але більшість вчених все ж таки визнають цей похід історичною подією, яка насправді відбулася. Причорномор'я цікавило афінян як одно із трьох потенційних джерел імпорту зерна поруч з Єгиптом і Великою Грецією. Його важливість надзвичайно зросла у зв'язку з перетворенням Афін в один з найбільш населених полісів Греції, а також у зв'язку з поразкою єгипетської експедиції та провалом колонізаційної політики Перикла у Фуріях в Великій Греції. До того ж, афіняни могли контролювати торгові шляхи з Егейського моря до Чорного моря, не маючи там серйозних конкурентів. Ще 447 року до н.е. Перикл вивів тисячу афінських колоністів у регіон Херсонеса Фракійського і підняв укріплення, щоб убезпечити цей півострів від навали фракійців[5, Перикл, 19]. У ході Самоської війни Афіни встановили контроль над Візантієм і над Боспором Фракійським, який вважається воротами в Чорне море.

Понтійську експедицію найчастіше датують 437 або 436 рр. до н. е. Цей похід очолив сам Перікл [17, с. 165.]. Афіняни побували в Сінопі і, швидше за все, в Амісі, де заснували колонії - клеручії і апоїкії. [24, с. 330.]. 13 кораблів було

залишено безпосередньо в Синопі для боротьби з вигнаним тираном Тимесілаєм [5, Перікл, 20.]. Взагалі Сінопа — єдиний понтійський поліс, про присутність афінського флоту прямо вказує Плутарх. Причиною інтересу до Сінопу було те, що цей поліс займав стратегічне положення і контролював найкоротший шлях через Понт.

Дослідники не мають єдиної думки щодо маршруту експедиції. Більшість вважає, що головною метою афінян було Боспорське царство, яке вважалося одним із найбільших експортерів зерна в регіоні [24, с. 141.]. При цьому І. Суріков припускав [24, с. 289], що на шляху до Боспору Перікл проплив уздовж західного узбережжя Чорного моря, де прийняв до складу Афінського союзу Ольвію, Аполлонію Понтійську та інші міста. Відносини Ольвії та Афін у V ст. до н.е. були настільки беззаперечними і настільки інтенсивними, що багато вчених не вважали за потрібне розглядати це питання з формальної джерелознавчої точки зору і визнавали, що Ольвія входила до складу Афінського союзу. П.Й. Каришковський відмічає, що у період перебування Ольвії у складі Афінського союзу на неї поширювалися загальносоюзні постанови. Зокрема, в Ольвії діяв закон Клеарха, який примушував союзників користуватися аттичними одиницями мір та ваги, а також афінською монетою.[12, с. 9]

Деякі дослідники вважають, що по дорозі назад афіняни пройшли вздовж усього східного узбережжя Чорного моря, заснувавши ще ряд колоній (зокрема великих) [24, с. 332—333.]; за версією В. Строкіна, Перікл плів у Боспор за найкоротшим маршрутом, але в ході експедиції залучив до Афінського союзу багато полісів на південному узбережжі Малої Азії [21, с. 143].

Суперечки про результати експедиції пов'язані з проблемою маршруту: є і скептики, і прихильники версії про масштабні успіхи афінського флоту, і прихильники «золотої середини». Афіни справді могли розширити свою морську владу (в тому числі за рахунок форпостів на північному узбережжі Чорного моря), посилити контроль над торгівлею зерном і встановити дружні стосунки з Боспором, але все це вимагало цілої серії кампаній, записи про які втрачено [24,

с. 333—334.]. Головним результатом експедиції могло стати перетворення Егейського моря на «внутрішнє море» Афінського союзу, який тепер виглядав як єдина могутня держава з великою сферою впливу. [19, с. 165.]

2.2. Західний напрямок

Чи незадовольняючись блискучими успіхами своєї політики і дипломатії в Егейському і Чорному морях, афіняни почали активну діяльність по поширенню свого впливу в західному напрямку на шляхах до Великої Греції і в Південній Італії і Сицилії. Такий напрямок зовнішньої політики Афін здавався афінським лідерам надзвичайно перспективним. Справа в тому, що Велика Греція була багатою і густонаселеною територією з процвітаючими містами. Тарент, Метапонт, Кротон, Локрі, Регія, Катана, Сіракузи, Гела, Селінант за рівнем економічного і культурного розвитку не поступалися найвідомішим містам балканської Греції.

Крім того, встановлення гегемонії Афін у Великій Греції перетворило б Афінську державу на політичний союз майже всього грецького світу і призвело б до повної ізоляції Спарти. Водночас це завдало б фатального удару по економіці Коринфа, могутність і саме існування якого найбільшою мірою залежали від його зв'язків з містами Великої Греції. З середини 440-х років до н. е. афіняни почали систематичну реалізацію своєї західної політики. Ще наприкінці 60-х років V ст. до н.е., після придушення великого повстання ілотів у Спарті, афіняни взяли активну участь у долі повсталих, яких спартанці змушені були дозволити виселити з Мессенії. За допомогою афінян ілоти оселилися в місті Навпакт, розташованому в найвужчому місці Коринфської затоки, яке входило до складу Афінського союзу. Закріпившись у Навпакті, афіняни могли

в будь-який момент перекрити морський шлях, що з'єднував Коринф із західними містами.

У 435-433 рр. до н.е. афіняни спритно втрутилися у внутрішню боротьбу, що спалахнула між жителями великого острова Керкіра і його колонією на узбережжі Адріатичного моря - Епідамні, уклали союз з Керкірою і прийняли цей багатий острів до складу Афінської держави. Морський союз. [6, I, 44-58]. Ця акція означала великий успіх західної політики Афін. Справа в тому, що через Керкіру проходив головний морський шлях з Греції на Сицилію і цей острів довгий час перебував під контролем Коринфа. Крім того, Керкіра мала флот (близько 120 бойових трієр — третій за чисельністю грецький флот після Афін і Коринфа), що різко підвищило військову міць Афінського союзу. Закріпившись на шляхах до Великої Греції, Афіни зробили спробу проникнути в Південну Італію і Сицилію. У 443 р. до н.е. афіняни вирішили заснувати спільну грецьку (з жителів різних міст) колонію на місці зруйнованого Сібаріса. Було зібрано достатню кількість колоністів, і такі видатні діячі грецької культури, як історик Геродот, архітектор і містобудівник Гіпподам, який щойно відбудував Пірей, софіст Протагор, який запропонував свої послуги для складання законів нового міста, софіст Протагор, який запропонував свої послуги для складання законів нового міста. і знаменитий філософ Емпедокл, побажали переїхати на нове місце. На запит Афін Дельфійський оракул дав сприятливий прогноз, який ідеологічно підготував основу для створення нового міста. Колонія була заснована в 443 році до нашої ери. і отримав ім'я Фурія. За задумом Афін, він повинен був стати своєрідним оплотом афінського впливу в Південній Італії. Афінам вдалося укласти союзні договори, включити в союз південноіталійську Регію на берегах Мессінської протоки і місто Леонтин на Сицилії.

Керівники афінської демократії, розвиваючи зовнішньополітичні успіхи у зміцненні політичного впливу в грецькому світі і бажаючи закріпити своє керівництво серед греків, висунули ідею скликання загальноеллінського конгресу. «Перикл, - говорив Плутарх, - бажаючи ще більше розбудити народну

гордість і вселити громадянам прагнення до великих справ, вніс в Народні збори пропозицію про те, щоб всі елліни, де б вони не жили, в Європі чи Азії, в малих містах або великих, послали на загальний з'їзд в Афіни уповноважених для наради про еллінські храми, спалені варварами, про жертви, які вони повинні принести за порятунок Еллади по обітниці, даній богам, коли вони билися з варварами, про безпечне для всіх плавання по морю і про світ. Для цієї мети афіняни послали двадцять чоловік у віці понад 50 років ... Посли вмовляли еллінів прийти в Афіни і взяти участь в нарадах про світ і спільні дії Еллади ». [5, Перикл, 17]

Скликання Всееллінського конгресу в Афінах, які перебувають на піку зовнішньополітичних успіхів, було б вигідно насамперед Афінам, зміцнило б їх політичний вплив на Грецію, привчивши еллінів до думки, що їх місто є визнаним лідером грецький світ. Для реалізації цього проекту з Афін було направлено посольство з 20 осіб у всі грецькі міста із запрошенням прислати своїх представників на майбутній з'їзд. Депутація поділялася на чотири частини. Деякі вирушили до малоазійських міст і островів; інші - до берегів Геллеспонту і Фракії; третя - до Беотії та Фокіди; четвертий - на Пелопоннесі. Афініські послы переконали громадян кожного міста прийняти запрошення їхніх представників на конгрес в Афінах. Пропозиція Перікла не знайшла відгуку. Особливо сильний опір чинили пелопоннесці, побоюючись посилення Афін. Природно, Спарта і Пелопоннеський союз виступили проти, були вжиті відповідні заходи, і з'їзд не відбувся.

Просування Афін у західному напрямку було смертельно небезпечним для Коринфа, призвело до ізоляції Спарти і завдало сильного удару Пелопоннеському союзу в цілому. Ні Спарта, ні Коринф не могли змиритися з цим і вживали найенергійніших заходів для протидії ініціативам афінян. Пелопоннесці шукали шляхів послаблення Афініської держави, підтримуючи олігархічні кола союзників, підігріваючи невдоволення опозиційних елементів фінансовою експлуатацією афінян, спонукаючи їх до виходу з союзу.

Спартанцям вдалося переконати стратегічно важливий поліс Мегара, який блокував прохід з Пелопоннесу в Центральну Грецію, вийти з Афінського союзу. Спроби Афін повернути Мегару в союз не привели до успіху. Завдяки підступам Коринфа, один із полісів на Халкідіках, місто Потідея, у 432 р. до н. покинули союз, і афіняни законно побоювалися, що цей приклад не візьмуть жителі північного узбережжя Егейського моря. Але особливо енергійних зусиль протистояти афінській експансії доклав Коринф у Великій Греції. Засноване під проводом Афін нове місто Фурія так і не стало їх плацдармом, оскільки пелопоннесці зуміли зміцнити тут свій вплив. Афінські союзники Регій і Леонтин були нейтралізовані об'єднанням сицилійських міст на чолі з Сіракузами, де панували антиафінські настрої, а тому можливості афінської інтервенції тут виявилися незначними.

Загалом можна казати про більшу активність та успішні зовнішньополітичні ініціативи Афінської держави. Керівні кола пелопоннесців починають розуміти, що їм не вдасться зупинити зростання могутності Афін дипломатичними і політичними засобами. До кінця 30-х років V ст. до н.е. на порядок денний постає питання про війну Афінського полісу з Пелопоннеським союзом.

РОЗДІЛ III. ПЕЛОПОННЕСЬКА ВІЙНА ТА ЗАНЕПАД ПЕРШОГО АФІНСЬКОГО МОРСЬКОГО СОЮЗУ

3.1. Передумови конфлікту між Афінами та Спартою

Існування в Греції двох різних за організацією та соціально-політичною спрямованістю військово-політичних блоків грецьких держав, наростання протиріч між ними неминуче призводили до війни. Війна між Афінським і Пелопоннеським союзами, що спалахнула в 431 р. до н. і тривала 27 років, отримала назву Пелопоннеської війни. Це було викликано кількома серйозними причинами: економічними, соціальними та політичними. В галузі економіки Афіни та більшість їхніх союзників прагнули до розвитку інтенсивних форм господарства, ремісничого виробництва, товарного господарства, торгівлі.

Спарта та більшість її союзників, навпаки, зосереджувалися переважно на землеробстві та натуральному виробництві. У функціонуванні інтенсивних форм економіки були зацікавлені власники маєтків, пов'язаних з ринком, власники ремісничих ергастерій і торгових кораблів - саме вони витягували найбільші вигоди з існування такого великого політичного об'єднання, яким був Афінський морський союз, в той час як консервативні аграрні кола, власники родових земельних володінь, часто обробляються не рабами, а залежними людьми типу ілотів або орендарів, мало пов'язаних з ринком, не зацікавлених у ремісничому виробництві та активній торгівлі, підтримували Пелопоннеський союз і пелопоннеський тип.

У політичній сфері протиріччя між Афінами і Спартою ще більше загострилися: Афіни вважалися в Греції оплотом демократії, яка спирається на широкі кола громадян, їх активну діяльність у Народних зборах. Спарта, навпаки, стала центром тяжіння всіх аристократичних елементів з їхньою орієнтацією на знатну і заможну верхівку громадянства, представлену в Раді.

Один із найзапекліших і найнепримиренніших супротивників Афін та їх політики в другій половині V ст. до н.е. був Коринф. Окрім зазначених причин, ця непримиренність пояснювалася також гострою економічною конкуренцією — Коринф був потужним торгово-ремісничим центром балканської Греції і мав життєві інтереси насамперед на заході грецького світу, у Південній Італії та на Сицилії. Тут коринфяни продавали продукцію своїх ергастерій і вивозили звідси необхідні їм зерно, шкіри та різну сировину. Поки вплив і могутність Афін поширювалися в Егейському басейні та Чорному морі, Коринф все ще мирився з афінською експансією, але Коринф не міг допустити просування Афін на захід, у Велику Грецію. Саме тому до кінця 30-х років V ст. до н.е. Коринф наполегливо вимагав знищення Афін військовим шляхом. Спарта, розуміючи, що війна з Афіними, які перебувають на піку своєї могутності, буде дуже важкою, вагалася. Однак погрози Коринфа вийти з Пелопоннеського союзу, якщо війна не буде оголошена, також призвели б до загального погіршення ситуації для Спарти, а реальна загроза з боку Афін зробила війну неминучою. «Справжня причина, - писав історик Фукідід, сучасник і літописець цієї війни, - хоча на словах і більш прихована, на мій погляд, полягає в тому, що афіняни, отримавши підкріплення, почали викликати страх у лакедемонян і тим самим змусили щоб вони почали війну». [6, I, 88].

До кінця 30-х років V ст. до н.е. згадані протиріччя досягли особливої гостроти. У цій напруженій обстановці для початку бойових дій було достатньо найменшого приводу. Три події прискорили Пелопоннеську війну. Перший був пов'язаний з громадянською війною між демократичними та аристократичними групами в далеких Керкірі та Епідамні в 435-433 рр. до н. І Коринф, і Афіни були втягнуті в цей конфлікт, оскільки ворогуючі фракції зверталися до кожного міста за допомогою. Але якщо звернення до Коринфа вважалося природним, оскільки Керкіра і Епідамні були коринфськими колоніями, то втручання Афін вважалося абсолютно невиправданим і викликало сильне незадоволення Коринфа.

Друга подія була пов'язана з санкціями Афін проти сусіднього міста Мегара. Цей торгово-ремісничий центр деякий час входив до складу Афінського морського союзу, але покинув його і перейшов на бік пелопоннесців, хоча продовжував торгувати продукцією своїх ремесел і сільського господарства на ринках Аттики та її союзників. Деякий час Афіни зневажали таку торгівлю, але в 432 р. до н. видав указ (так звану мегарську псефізму), що забороняв ввезення мегарських товарів на ринки Афін та їх союзників. Така заборона завдала страшного удару по економіці Мегари, яка перетворилася на найлютішого ворога Афін і всіляко наполягала на оголошенні великої війни.

І по-третє, якщо втручання Афін у події в Керкірі і мегарський псефізм були наступальними діями Афін, то їх супротивники, насамперед зі свого боку Коринф, спровокували вихід з Афінського союзу одного з великих міст Росії. Халкідський півострів - Потідея [6, I, 58-59], для підкорення якої Афіни були змушені направити солідний флот і сильний загін гоплітів (432 р. до н. е.). Ці окремі дрібні сутички показали неможливість мирного вирішення спірних питань. І афіняни, і пелопоннесці чітко розуміли, що війни не уникнути, і почали активно до неї готуватися.

Обидві сторони володіли великим військово-економічним потенціалом: адже багато грецьких полісів були залучені або в Пелопоннеський, або в Афінський союз, а Афіни і Спарта мали в своєму розпорядженні свої військові сили і засоби. Пелопоннеський союз міг виставити добре навчену сухопутну армію з 65 000 гоплітів і близько 300 кораблів. Афіни, зі свого боку, мали добре озброєний флот із 410 трієр, сухопутна армія налічувала близько 29 тис. гоплітів і 1300 вершників. Разом це були значні збройні сили. Ніколи з часів греко-перських війн у бойових діях не було задіяно стільки солдатів і кораблів.

Кожна воююча сторона розробляла плани війни, виходячи зі структури своїх збройних сил. Маючи в своєму розпорядженні добре навчену сухопутну армію, спартанське командування планувало організувати вторгнення на територію Аттики, виманити афінських гоплітів з-під стін і розгромити їх.

Знищення сухопутної армії і знищення території Аттики мало знекровити Афіни і поставити їх у вкрай важке становище.

Іншими були плани афінських головнокомандуючих. Добре розуміючи, що їхні гопліти поступаються спартанцям у підготовці та чисельності, афінські стратеги, перш за все Перікл, припускали відвести їх за міцні стіни міста і не прийняти нав'язаної спартанцями вирішальної битви. Ударною силою повинен був стати добре оснащений афінський флот, який, маючи на борту сильні загони гоплітів, повинен був блокувати Пелопоннес з моря, висаджуючи десанти в найбільш вразливих місцях, захоплюючи сусідні острови і громлячи ворога там, де він не зможе очікувати нападу.

Пелопоннеську війну прийнято ділити на два основних періоди: перший - так звана Архідамова війна (431-421 рр. до н. е.), другий - Сицилійська експедиція і Децелейська війна 415-404 рр. до н. У 421-415 рр. було дотримано перемир'я. Фулідід вважав, що спартанці почали війну в 431 році до нашої ери. «Зі страху перед зростаючою могутністю афінян» [6, I, 88]. Особливістю Пелопоннеської війни в цілому було ведення військових дій одночасно в різних районах Греції: в басейні Егейського моря, на Пелопоннесі, в Центральній Греції, в західних областях, а також на Сицилії. Оскільки сили супротивників були приблизно рівні, військові дії відрізнялися особливою жорстокістю, боротьба велася на межі сил, а терези постійно хиталися то в одну, то в іншу сторону.

3.2. Архідамова війна

Цей період війни був названий на честь спартанського царя Архідама, полководця об'єднаного Пелопоннеського війська. Військові дії почалися відразу в декількох місцях: в Беотії, самій Аттиці і на півострові Халкідіки. Власне кажучи, Пелопоннеська війна почалася з несподіваного нападу союзників Спарти, фіванців, на невелике містечко Платеї, розташоване в Беотії, але в складі Афінського морського союзу. Однак взяти Платеї одним штурмом

не вдалося, Афіни надали їм своєчасну допомогу, і облога затягнулася на добрих п'ять років.

Основна пелопоннеська армія чисельністю 60 тис. осіб на чолі з царем Архідамом, виконуючи заздалегідь розроблений план, вторглася на територію Аттики. «Афіняни, - писав Фулідід, - почали переселяти жінок і дітей з полів до міста і перевозити решту їх рухомого майна ... вони знищували навіть дерев'яні частини своїх будинків, вони перевозили дрібну худобу і в'ючну худобу в Евбея та інші сусідні острови». Пелопоннесці почали спустошувати сільську місцевість Аттики, спалювати посіви, вирубувати фруктові дерева і виноградники, намагаючись заманити ворога на вирішальний бій [6, II, 20].

Перікл і правлячі кола Афін передбачали такий поворот подій. Значна частина населення Аттики надійно сховалася за потужними стінами Афін, неприступними для спартанців (у спартанців не було досвіду облоги фортець, особливо таких, як афінський укріплений район). Через порт Пірей афінське населення отримувало від союзників необхідне продовольство та спорядження, і слабший пелопоннеський флот не міг цьому перешкодити. Правда, селяни дуже постраждали від спустошення афінських земель, але основне купецько-ремісничє населення Афін спокійно поставилося до такого розвитку подій. Після місячного перебування в Аттиці Архідам зі своїм військом повернувся на Пелопоннес. У наступні роки, аж до 427 року до нашої ери, спартанці регулярно спустошували Аттику, марно сподіваючись озлобити афінських гоплітів.

Якщо знищення Аттики, так би мовити, було передбачено військовими планами Перікла, то воно несподівано спалахнуло в 430 р. до н. страшна епідемія тифу (деякі вчені вважають - чуми) сплутала стратегічні розрахунки афінян. Перікл і афінські вожді не припускали, що зосередження величезної кількості біженців з Аттики в тісному, недостатньо забезпеченому водою місті може викликати страшну хворобу [6, I, 47-54]. Хвороба лютувала до 426 року до нашої ери. з невеликими перервами і забрала в могилу до чверті всього населення, в тому числі 4400 гоплітів і 300 вершників. Епідемія мала серйозні наслідки для

Афін як у військовому, так і в моральному плані. Лідер афінської демократії Перікл, який так багато зробив для зміцнення її влади, зазнав жорсткої критики і навіть не був обраний у 430 р. до н. на посаду стратега, до того ж засуджений до великого штрафу. Незабаром він сам став жертвою епідемії. «Хвороба мала шкідливий вплив і на тіло і на душу громадян, - писав Плутарх, - вони розгнівалися на Перикла [5, Перикл, 34]. Спарта, скориставшись важким становищем Афін, робила всі зусилля по розкладанню Афінського морського союзу і досягла в цьому певного успіху. Ще в 432 р. до н.е. впливовий на півострові Халкідіка поліс Потідея підняв повстання і оголосив про вихід з союзу.

Афіни змушені були послати до Потідеї сильну ескадру з 70 трієр і 3000 гоплітів (згодом ця кількість зросла до 4200) [6, I, 61], які протягом 2,5 років приводили в покору свого норовливого союзника. Не встигли афіняни впоратися з Потідеєю, як міста на острові Лесбос, одному з найбагатших і найсильніших союзників Афін, відпали (427 р. до н. е.). Лесбоські аристократи відправили послів до Лакедемона, просячи допомоги та захисту в афінян. Втрата Лесбоса була б дуже сильним ударом, афіняни розуміли, наскільки небезпечним для них буде перехід острова на бік спартанців. Тому були вжиті максимально швидкі та рішучі дії. Велика флотилія в 100 трієр була направлена до берегів Пелопоннесу і затримала відхід спартанців на допомогу Лесбосу. Тим часом інша афінська ескадра з 1000 гоплітів на борту була відправлена на Лесбос і почала облогу його столиці Мітілени. Допомога спартанців запізнилася, і після кількох місяців облоги Мітілена впала. Афіняни жорстоко розправилися з повстанцями: зруйновано всі укріплення на Лесбосі, знищено флот, накладено велику контрибуцію, конфісковано частину земель і розселено 2700 афінських колоністів у розмежованих районах. 1000 мітіленських аристократів і їх прихильників як призвідників повстання було страчено (при обговоренні питання про покарання повстанців на афінських народних зборах майже не пройшло рішення стратити всіх дорослих чоловіків і продати в рабство жінок і

дітей Мітілени) [6, I, 36]. Суворі покарання, застосовані до бунтівних мітіленців, повинні були налякати афінських союзників і запобігти іншим повстанням. І справді, тривалий час афінські союзники зберігали спокій.

Незважаючи на важке становище Афін у перші п'ять років війни, вони мали велику військову міць, зберегли чудовий флот і основний особовий склад сухопутних військ, була проведена нова мобілізація, використані додаткові кошти союзників. Зокрема, розмір форосу було збільшено більш ніж удвічі — з 600 до 1300 талантів срібла на рік. Це викликало, звичайно, невдоволення афінських союзників, але, побоюючись лютої різанини на Лесбосі, вони були змушені підкоритися вимогам афінян. Афінам вдалося відбити всі атаки ворогів. Вторгнення спартанців в Аттику не ознаменувалося поразкою афінських сухопутних військ. Бунтівна Потідея була взята (429 р. до н. е.), повстання на Лесбосі було успішно придушене (427 р. до н. е.), Платеї, хоч і були взяті ворогом, значною мірою виснажили великі сили фіванців; афінянам вдалося впоратися з наслідками страшної епідемії тифу. Крім того, Афіни успішно реалізували плани кругової блокади Пелопоннесу. Ще за Перікла в 431-430 роках до н. значна афінська флотилія у 150 трієр спустошила узбережжя Пелопоннесу, острови Кефаленію і Закінф [6, I, 57], захоплене місто Соллі в Акарнанії та укріплене місто Навпакт, яке контролювало західний морський шлях до Коринфу, перейшов на їхній бік. У результаті успішних дій флоту вздовж західного узбережжя Греції була створена зона афінського впливу, спираючись на яку можна було в майбутньому вести успішні військові дії.

Подолання серйозних труднощів супроводжувалося гострою політичною боротьбою в самих Афінах. Ця боротьба розгорілася в Народних зборах між прихильниками рішучих наступальних дій, мобілізації всіх сил і засобів (і перш за все союзних міст) для ведення війни, з одного боку, і представниками іншої групи, яка пропонувала: обмежившись оборонними діями, домагався мирних переговорів зі Спартою. На чолі першої групи стояв Клеон, власник великої шкіряної ергастерії, який представляв інтереси радикально налаштованих

торгово-ремісничих кіл афінського громадянства. Другу очолював один із найбагатших землевласників Греції Нікіос (його майно оцінювалося в колосальну для того часу суму в 100 талантів - 2620 кг срібла). Він виражав інтереси багатих землевласників і селян - зевгітів, які не виявляли інтересу до захоплення віддалених територій і більше були схильні розвивати свої господарства в Аттиці. Коли військові труднощі афінян були подолані, радикальна фракція Клеона отримала перевагу в Народних зборах.

З 426 р. до н.е. стратегічна ініціатива перейшла до Афін, вони почали активні військові дії проти Спарти і досягли ряду успішних успіхів. Головний театр військових дій у 426-424 рр. до н. стали західні області Греції, в яких Афіни посилили свій вплив у попередні п'ятирічки. У 426 р. до н.е. афіняни під керівництвом стратега Демосфена розбили сильний пелопоннеський загін із 3 тис. гоплітів при Соласі, здобувши першу перемогу на суші. Перемога під Соласом зміцнила позиції Афін на заході Греції. Розвиваючи наступ, афіняни зробили сміливу спробу влаштуватися на Сицилії. Вони скористалися запрошенням одного з сицилійських міст Леонтіна і в 427 р. до н. відправив невелику ескадру на Сицилію. Тут, використовуючи допомогу своїх союзників і перш за все міста Регія, афіняни вели успішні дії проти Сіракуз та інших союзників Спарти по всьому острову. Західна торгівля Коринфа та постачання цього великого міста продовольством із Сицилії опинилися під загрозою.

Однак найбільшого удару афіняни завдали Спарті в її безпосередніх володіннях, а саме в Західній Мессенії, де розташовувалися численні господарства ілотів. Талановитий і енергійний афінський стратег Демосфен несподівано для спартанців захопив місто Пілос із зручною гаванню для стоянки кораблів (425 р. до н. е.). Навколишні ілоти та жителі Мессенії, незадоволені спартанським пануванням, почали приєднуватися до афінян [6, I, 41]. Ця обставина, а також сам факт присутності великих афінських сил за 70 км. з боку Спарти становила величезну небезпеку. Були негайно вжиті рішучі заходи, відкликані війська з Аттики та інших місць для захисту Пелопоннесу,

сформований добірний загін спартанців (до нього входили представники найзнатніших родів) і відправили в Пілос. Спартанці захопили невеликий острів Сфактерій, який замикав гавань Пілоса, і таким чином відрізали шлях до відступу афінської ескадри. Однак афінянам вдалося виграти морський бій і взяти штурмом спартанський гарнізон, що ховався в Сфактерії. Вперше в історії Греції непереможні спартанці, які ніколи не здавалися, потрапили в полон. 292 гопліта, у тому числі 120 знатних спартанців, були перевезені до Афін [6, I, 38], Пілос міцно утримувався афінянами, які перетворили його на головну базу військових дій на Пелопоннесі.

У 424 році до нашої ери афіняни захопили стратегічно важливий острів Кіфер на південь від Лаконії. Взяття Кіфера стало вершиною їхнього військового успіху. Становище Спарти різко погіршилося. «Війна з неминучою швидкістю, - писав Фукідід, - наближалася з усіх боків... Ніколи раніше у військових діях лакедемоняне не виявляли такої нерішучості... Численні випадковості долі, несподівано обрушилися на лакедемонян в короткий час, поставили їх у найбільшому страху» [6, V, 62]. Спарта терміново запросила мир. До Афін були направлені послы, але мирні пропозиції Спарти були відхилені. Афіни сподівалися, що остаточна перемога вже близько.

Однак афіняни недооцінили великі можливості Пелопоннеського союзу, вони не могли припустити, що перед обличчям серйозних невдач спартанці та їх союзники докладуть нових енергійних зусиль, розроблять іншу стратегію війни і переведуть баланс на свій бік. Переоцінка власних сил дорого обійшлася афінянам. Ще в 425 р. до н.е. вони зазнали невдачі під час кампанії проти Коринфа. Солідна афінська армія, що складалася з 2000 гоплітів, 200 вершників і такої ж кількості допоміжних військ за підтримки 70 трієр, висадилася біля Коринфа. Його зустріло коринфське ополчення, яке після жорстокої битви відтіснило афінян на кораблях і змусило їх ретируватися. Ще значної поразки афіняни зазнали в битві біля поселення рабів на кордоні між Аттикою і Беотією в 424 р. до н. Афіни намагалися здійснити сміливий набіг на сусідню Беотію, щоб

вивести її поліс із Пелопоннеського союзу та поставити його під свою гегемонію. Для цього був сформований сильний загін, що налічував 7,5 тис. гоплітів і близько 10 тис. озброєних воїнів, кілька сотень вершників. Беотійці виставили таке ж військо, але їх кавалерія (близько 1000 вершників) перевершувала афінян як за бойовою підготовкою, так і за чисельністю. Використовуючи цю перевагу, а також застосувавши новітню для того часу тактику побудови глибоко ешелонованої фаланги в 25 рядів (афіняни були в 8 рядів), беотійці повністю розгромили афінян, причому на полі бою залишилося не менше тисячі гоплітів. Поразка при Делії стала найбільшою невдачею Афін за весь період Архідамової війни.

Успіхи афінян на Сицилії в 427-424 рр. до н. е. були досягнуті не стільки бойовими діями невеликого експедиційного корпусу, скільки вмінням втручанням у руйнування сицилійських міст. Однак сицилійці, в тому числі афінські союзники, незабаром усвідомили небезпеку втручання у їхні внутрішні справи. На зборах представників усіх сицилійських міст у Гелі в 424 р. до н. між ворогуючими сторонами було укладено мир, а афінському загону було запропоновано відійти з Сицилії. Не отримавши допомоги з Афін, невеликий афінський загін не міг діяти самостійно і тому був змушений повернутися на батьківщину.

Ще більш загрозлива ситуація для афінян почала складатися на півострові Халкідіки, де розташовувалися багаті союзні міста. З моменту відокремлення від Афінського союзу Потідеї Спарта розуміла слабкість афінських позицій у цій області і вирішила завдати удару у відповідь. Із звільнених ілотів і добровольців з усього Пелопоннесу був сформований добірний загін із 1700 гоплітів на чолі з молодим і талановитим полководцем Брасідом, який у сміливому й несподіваному для афінян поході пройшов через усю Грецію до фракійського узбережжя Егейського моря. Проявивши великі дипломатичні здібності, Брасід завоював македонського царя, ряд місцевих міст, почав облогу головного афінського центру на фракійському узбережжі міста Амфіполя і після нетривалої

облоги захопив його. Втрата Амфіполя відразу поставила під сумнів силу афінської влади на всьому фракійському узбережжі. Афіняни були змушені терміново вжити відповідних заходів. Клеон, лідер радикальної групи, був відправлений до Амфіполя з сильним загоном. У запеклій битві афінян і спартанців під Амфіполем у 422 р. до н. спартанці перемогли афінян, але обидва полководці, Клеон і Брасід, загинули в битві [6, V, 16].

Спартанці продовжували утримувати Амфіполь, але не могли зробити більше: вони розуміли марність подальших військових дій. Крім того, необхідно було звільнити від афінян Пілос і Кіферу, а також повернути з полону знатних спартанців. З іншого боку, становище Афін було надзвичайно важким, і вони були готові до мирних переговорів. Вплив Нікія та його прибічників знову зріс. Очолював афінську мирну делегацію. Мир, який отримав назву Нікійського, був укладений у 421 р. до н. на умовах збереження довоєнного становища, поверталися захоплені один у одного міста, відбувався обмін полоненими, сторони зобов'язувалися не брати рабів-утікачів і перебіжчиків. Таким чином, він не усунув глибинних причин, що породили Пелопоннеську війну. Тому Нікійський мир, хоч і був укладений за договором на 50 років [6, V, 27], насправді виявився лише коротким перемир'ям. Сторони збирали сили для відновлення бойових дій.

3.3. Другий період Пелопоннеської війни

Ініціаторами відновлення військових дій виступили Афіни. Маючи у своєму розпорядженні величезні можливості Афінського морського союзу, вони до 415 р. до н. змогли відновити фінанси, поповнити скарбницю необхідними засобами, перш за все за рахунок збільшення форосів, спорядити новий флот і загони гоплітів і вважали себе достатньо підготовленими до продовження війни. Головним стратегічним напрямком знову було обрано західний напрямок і, як здавалося, не дарма. Адже позиції Афін в басейні Егейського моря були все ще панівними і Спарта навіть не думала про їх підрив. Але на Заході ситуація була

складною. Під час Архідамової війни Афіни створили ряд укріплених пунктів у західних районах Греції: Кітера, Пілос, Навпакт, Кефаленія та Закінф. Керкіра забезпечувала міцні позиції Афін на всьому морському шляху до Великої Греції. Всупереч мирному договору 421 р. до н. Афіни так і не повернули Кіфера та Пілоса Спарті. При цьому Афіни розраховували використати розбіжності, що виникли між Спартою і Коринфом щодо укладення Нікейського миру (Корінф, як і Беотія, рішуче заперечували проти умиротворення і виявляли явне невдоволення Спартою) [6, V, 27], сподіваючись, що Спарта не втрутиться у сицилійські справи.

Вважаючи момент досить сприятливим для реалізації давнього плану встановлення свого панування в Південній Італії та Сицилії, Афіни почали готувати величезний флот і сильну армію для його висадки на Сицилії [6, VI, 1] (415 р. до н. е.). Всього в Сицилійській кампанії 415-413 рр. до н. брали участь понад 200 трієр, 10 000 гоплітів і 28 000 озброєних воїнів і веслярів. На чолі експедиції були поставлені кращі полководці Афін - Нікій, Ламах, а незадовго до цього виступив здібний полководець, але безпринципний політик і племінник Перікла Алківіад. Приводом для вторгнення на Сицилію стало запрошення одного із сицилійських міст Сегесті допомогти йому в боротьбі проти сусіднього Селінунта, якого підтримували Сіракузи [6, VI, 6]. Далі перед ретельно підготовленою експедицією було поставлено більш складне завдання — встановити панування Афін над усією Сицилією. Афінська армада безперешкодно обійшла Пелопоннес, західне узбережжя Греції і почала рух уздовж узбережжя Південної Італії. Уже тут афіняни зустріли досить прохолодний прийом південноіталійських і сицилійських міст, навіть своїх союзників (Регій, Мессана, Катана та ін.), налякані великими силами афінян. Афіняни почали облогу столиці Сицилії Сіракуз практично без підтримки місцевих міст. Проте облога Сіракуз виявилася невдалою, на допомогу обложеним прибув сильний загін пелопоннесців на чолі з досвідченим полководцем Гіліппом [6, VII, 6]. Становище афінян, які перебували на чужині і

у ворожому оточенні, швидко погіршувалося. Допомога з боку Афін (65 трієр, 1200 гоплітів) не змінила ситуації. Афінський флот під проводом стратега Демосфена зазнав поразки в морській битві в 413 р. до н. е. Блокована з моря сухопутна армія, яка облягала Сіракузи, була змушена зняти облогу і почала відступати в глиб Сицилії [6, VII, 8], сподіваючись дістатися до Афін з будь-якого порту. Однак його наздогнали сиракузяне, які переслідували його і розгромили, значна частина потрапила в полон. Командири афінських військ Нікій і Демосфен були страчені, інші полонені продані в рабство або відправлені в каменоломні [5, Нікій, 27-28].

Розгром сицилійської армії і флоту був справжньою катастрофою, він став переломним моментом у Пелопоннеській війні. Перш за все, великими були прямі військові втрати: було втрачено 200 чудових трієр, що становить дві третини всього афінського флоту, 10 тис. гоплітів, що становить третину всього ополчення гоплітів, багато озброєних воїнів і веслярів, величезні фінансові ресурси. були витрачені. Сицилійська катастрофа також мала серйозні політичні наслідки. Вся західна стратегія Афін, яка з такими труднощами здійснювалася в попередні десятиліття, зазнала краху: афінська експансія в західному напрямку завершилася. Вплив Афінської держави в грецькому світі різко впав. Водночас невдача на Сицилії призвела до дискредитації експансіоністської політики радикальної демократії, представленої торговельно-ремісничими колами афінського громадянства, і зростання політичного авторитету олігархії, що виражає інтереси земельної влади. аристократії та частини аттичного селянства. В Афінах організовуються таємні товариства (так звані гетерії), які починають готувати відкриті виступи проти існуючих демократичних порядків.

Після сицилійської катастрофи стратегічна ініціатива перейшла до Спарти. У зв'язку зі зміною військово-політичної обстановки в Спарті був розроблений новий план війни. Замість коротких, але безрезультатних походів на Аттику спартанці взялися за створення тут опорної бази (нею стало село Децелея за 22 км на північ від Афін) [6, VI, 19]. Там був залишений невеликий гарнізон, який

здійснював набіги на околиці, підтримуючи постійну напругу як в Аттиці, так і в Афінах. До спартанців почали приєднуватися афінські раби, які ненавиділи своїх панів. За короткий проміжок часу в Декелію переселилося понад 20 тис. рабів (у тому числі багато ремісників з Афін) [6, VII, 27], тобто від чверті до п'ятої частини всіх аттичних рабів. Захоплення Декелеї сприяло дезорганізації економіки Аттики й Афін, що стало для них другим важким ударом.

Однак могутність Афін була ще досить великою, тому що в їх розпорядженні були сили і засоби багатьох союзників, які регулярно платять форос. Використовуючи їх, Афіни частково відновили флот, почали навчання корабельних команд, провели нову мобілізацію гоплітів, озброєних воїнів, веслярів як удома, так і в союзних містах. Афіни нагадували легендарну Лернейську гідру, у якої замість відрубаної голови росла нова. Спартанці розуміли, що для повної перемоги над Афінами необхідно вирішити два завдання: створити власний боєздатний флот, який міг би успішно протистояти афінському флоту, і домогтися якщо не краху, то хоча б ослаблення афінського флоту морського союзу.

Але вирішення цих проблем було непростим завданням. По-перше, на будівництво флоту та його утримання були потрібні величезні кошти, яких у Спарти не було. Навіть Коринф не зміг їх дати. У цих умовах Спарта звернулася за військово-політичною допомогою до Персії [6, VIII, 37], яка традиційно вважалася ворогом греків.

У цих надзвичайно важких умовах афіняни виявили неабияку витримку, холонокровність і державну мудрість. Були розроблені й реалізовані надзвичайні заходи, насамперед пом'якшене ставлення до союзників: скасовано форос, багатьом містам надано велику автономію, надано максимальну допомогу місцевим демократичним групам. Щоб поповнити порожню державну скарбницю, замість форосу афіняни ввели 5% мито на всіх, хто перевозить товари через протоки [4, I, 1; 22]. Були мобілізовані всі наявні резерви і побудовані нові кораблі. Новостворений флот був негайно відправлений до Іонії,

щоб привести міста-відступники до покори. Прибуття флоту стабілізувало ситуацію в Іонії, нова, більш м'яка політика щодо союзників принесла свої плоди і відстрочила розпад альянсу. Військові невдачі афінян і різке погіршення загальної обстановки викликали критику демократичних порядків і пожвавлення діяльності олігархічних кіл як в самих Афінах, так і в союзних містах. Спираючись на створені таємні товариства – гетерії, афінські олігархи організували в 411 р. до н. державний переворот в Афінах [6, VIII, 69]. Реальна влада переходила в руки Ради 400, що обиралася не голосуванням, а призначалася колегією з 5 осіб (так звані проедри). Конституція Афін була змінена. До участі в Народних зборах допускалося лише 5 тис. осіб, які належали до заможних верств громадянства. Однак навіть ці нечисленні Народні збори мали збиратися лише на розсуд Ради 400. Були скасовані оплата виборних посад і участь у судах присяжних – Гелієя, скасовано інститут "графа Парамона". Іншими словами, були скасовані основні конституційні інститути афінської демократії [6, VIII, 70]. Рада 400 почала переслідувати прихильників демократії і за кілька місяців багато людей було страчено, кинуто до в'язниці або вигнано з Афін. Правило 400 р. викликало сильне незадоволення як в Афінах, так і серед інших союзників.

Прагнучи зміцнити своє становище, Рада 400 звернувся до Спарти з пропозицією укласти мирний договір ціною великих поступок. Однак Спарта відхилила цю пропозицію. Правління олігархів викликало різке невдоволення афінського флоту, який діяв в іонійських водах і базувався на Самосі. Його очолювали стратеги, які прихильники демократичного ладу, значна частина екіпажу корабля – матроси, веслярі набиралися з числа найбільш бідних громадян і також були жваво зацікавлені в перевагах, які вони отримували при демократах. Тому афінський флот не визнав правління Ради 400 і почав діяти самостійно. Так, в Афінській державі в 411-410 рр. до н. е. виникло два уряди: олігархічна Рада 400 в Афінах і керівництво афінським флотом, що стояв на Самосі. Виникле двовладдя не могло не викликати розбрату серед афінських союзників. Міста на

багатому острові Евбея, сусідньому з Аттикою, і особливо міста, розташовані в протоках, оголосили про свій вихід зі складу Афінської держави і перехід до Спарти. Втрата контролю над протоками могла стати смертельним ударом для Афін: адже 5% мито, що стягувалося з перевезених товарів, було основним доходом афінян, через протоки проходили необхідні продукти харчування та спорядження з Чорноморського регіону. Значна частина афінського флоту, що базувався на Самосі, була терміново відправлена до проток. Одним з його полководців був той самий Алківіад, який тепер посварився зі спартанцями і перейшов на бік Афін. Крім того, Алківіад встановив зв'язок з одним із перських сатрапів Тіссаферном, який став допомагати афінському флоту. Політика сатрапа була чіткою: не допустити зміцнення Спарти, небезпечної для інтересів Персії, протиставити їй слабшаючі Афіни.

Афінському флоту, який прибув до проток, вдалося завдати двох критичних поразок пелопоннеським ескадрам при Абідосі (411 р. до н. е.) і Кізіке (410 р. до н. е.) [6, VIII, 106-107] і відновити панування над протоками. Державна казна знову почала поповнюватися за рахунок збору 5% мита, пішли харчі з Чорноморського регіону. Ці військові успіхи афінського флоту, очолюваного демократичними елементами, призвели до повалення олігархічної Ради 400 і повного відновлення демократичного порядку в самих Афінах. Знову було досягнуто єдності в центральному афінському керівництві, зберігався мир між більшістю союзників. Такий розвиток подій почав хвилювати Спарту і, звичайно, не міг сподобатися Персії. Фінансування афінського флоту було припинено, а Спарті знову надано щедрі субсидії.

Спартанський флот, очолюваний талановитим полководцем і дипломатом Лісандром, почав активні дії проти афінян в Іонії і протоках — найбільш вразливих місцях Афінської держави. Хоча афінському флоту вдалося завдати серйозної поразки спартанцям у битві біля Аргінських [1, XXI, 34] островів (406 р. до н. е.), знищивши понад 70 ворожих трієр, але це була остання перемога. Сили і ресурси Афінської держави були вичерпані, Афіни вже не могли

утримувати панування над союзниками, протоки контролювалися пелопоннеським флотом, а в багатьох містах і самих Афінах знову підняли голову олігархи. Спроба великого афінського флоту (180 трієр), зібраного з останніх сил, змінити ситуацію в протоках не увінчалася успіхом. В умовах загальної деморалізації та падіння дисципліни, розбрату серед командування нашвидкуруч зібраний афінський флот потрапив у пастку, яку йому приготував Лісандр, і був майже повністю знищений. Афіни не мали ні флоту, ні солдатів, ні грошей, ні надії на порятунок. Місто було оточене морем і сушею і після кількох місяців безнадійної облоги здалося на милість переможця (404 р. до н. е.). Спарта продиктувала суворі умови миру: Афінський морський союз і його органи були розпущені, весь флот - основа бойової могутності Афін - знищений, вони позбавлені укріплень, "довгі стіни" і оборонні споруди Пірея були зруйновані. , всі вигнанці повернулися до Афін, головним чином противники демократії, демократичний лад був знищений, а влада була передана 30 правителям, які були дружні до Спарти. Могутніші Афіни, які керували справами майже всієї Греції перед Пелопоннеською війною, в кінці її перетворилися в один з звичайних полісів Балканської Греції.

3.4. Наслідки війни та занепад Першого Афінського морського союзу

Головним підсумком Пелопоннеської війни була повна і остаточна поразка Афін в їх довгої боротьби зі Спартою за гегемонію в Греції. У чому ж були причини цієї поразки афінян?

Перш за все, афінська морська держава не витримала випробування часом: політика Афін викликала невдоволення їхніх союзників. Тягар, який афіняни поклали на своїх сателітів, перевищував вигоди, які вони приносили їм своїм заступництвом, і коли сила і воля вождя стали слабшати, союз розпався. Іншою причиною поразки Афін був провал їх плану війни: неможливо було домогтися розгрому такої континентальної держави, як Спарта, морською війною. Перська

фінансова допомога Спарті також сприяла розгрому Афін, що дало спартанцям можливість обзавестися власним потужним флотом і розгромити Афіни там, де вони були найсильнішими - на морі.

Спарта вела війну під гаслом захисту еллінської свободи від зазіхань афінян. Однак, підтримуючи Спарту, греки нічого не досягли. На зміну афінській гегемонії прийшла спартанська, а оскільки вона трималася виключно силою зброї, то виявилася у сто разів важчою за «відкинуту». Наслідком спартанської перемоги стало також повсюдне торжество аристократичної реакції. Спарта послідовно підтримувала близькі їй за духом олігархічні режими. Типовою в цьому плані була ситуація в Афінах.

Повернення засланців призвело до посилення антидемократичного руху. Підтримані Лісандром олігархи нав'язали народним зборам рішення про скасування діючої конституції та повернення до ідеального «батьківського порядку». Для проведення реформи було обрано комісію з 30 осіб, до якої увійшли софіст Критій і Ферамен. Хоча офіційно політичні статки були закріплені за «трьома тисячами» найбагатших громадян, правителі нікого не поважали і фактично перетворилися на тиранів. Спираючись на спартанський гарнізон, вони тероризували афінян. Репресії обрушилися на всіх демократів, на впливових громадян, в яких «тридцятка» боялася знайти опонентів, нарешті, просто на заможних людей, багатство яких подобалося одному з правителів.

Отримавши владу над державою, тридцять не думали про складання нової конституції, а намагалися зміцнити своє становище, призначивши 500 радників та інших чиновників із заздалегідь відібраних кандидатів; їх головними помічниками були 10 начальників Пірея, 11 тюремних охоронців. Гелія припинила свою діяльність; ареопаг ще більш обмежений, ніж за демократії; кримінальний суд було передано раді, яку очолювали самі тридцять і голосування було відкритим. Верфі, символ морської могутності Афін, тепер порожні, продані на металобрухт: тридцять намагалися знищити все, що нагадувало панування моря, основу демократії, яку вони ненавиділи. За короткий

час вони знищили не менше 1500 чоловік, або, як кажуть, за 8 місяців убили більше афінян, ніж лакедемонян за 10 років війни.

Фрамен переконав Критія, що 3000 громадян недостатньо для підтримки нового режиму. Він також вважав безглуздим проводити численні страти. Було скликано раду, де обидва лідери тридцяти могли висловити свої аргументи. Все закінчилося тим, що Критій за підтримки озброєних послідовників [4, II, 3] виключив Ферамена з числа 3000 і засудив його до страти.

Після вбивства Терамена кількість масових вбивств проти афінян збільшилася. Багато бігли з Аттики, знайшовши притулок у сусідніх землях - Мегарі і Фівах. Саме в Беотійських Фівах після встановлення тиранії в Афінах переховувався Фрасібул, один з афінських стратегів Пелопоннеської війни. До Трасібула почали стікатися люди, готові боротися за повалення тиранії. Серед них були не тільки афінські громадяни, а й метеки та раби. Коли вже зібралося 700 воїнів, Трасібул вночі напав на загони прихильників тридцяти і змусив їх тікати. Після цього його загін, чисельність якого досягала вже 1000 чоловік, захопив порт Пірей. Тоді Критій особисто очолив проти Трасібула трьохтисячне військо, основу якого складали його повноправні громадяни. Трасібул вибрав місце для бою, де його супротивники не могли реалізувати чисельну перевагу. Фрасібул і його прихильники атакували ворога і перемогли. Близько 70 афінян загинули в битві при Мюніхіоні, серед яких був і сам Критій.

Після смерті Критія рада 3000 усунула уряд тридцяти. Влада в Афінах тимчасово перейшла до Комітету десяти, який також незабаром був повалений, що призвело до відновлення демократичного порядку. Разом з відновленням демократичної конституції було відновлено плату за посади, розподіл і будівлі, але кількість громадян Афін була суворо обмежена законом. Пропозиція включити метеків і рабів до цивільних списків була відхилена. Конституція 403 року проіснувала до самого кінця афінської історії, але самі Афіни після всіх потрясінь і поразок вже не відігравали першорядної ролі в системі еллінських держав.

РОЗДІЛ IV. ДРУГИЙ АФІНСЬКИЙ МОРСЬКИЙ СОЮЗ

4.1. Передумови та становлення Другого Афінського морського союзу

У 478 році до нашої ери був створений Перший Афінський морський союз для протистояння персам під час греко-перських воєн. Афінське панування зміцнилося протягом наступних десятиліть. Особисте використання союзної скарбниці та втручання у справи інших полісів зробили Афіни гегемоном Греції. Неможливо було уникнути зіткнення між Першим афінським військово-морським союзом і Пелопоннеським союзом.

Під час Пелопоннеської війни 431-404 рр. до н. е. військовій могутності Афін було завдано смертельного удару. Поразка супроводжувалася гострою кризою демократії та встановленням олігархічного режиму — тиранії тридцяти, а Перший Афінський морський союз взагалі припинив своє існування.

Коринф і Фіви вважали, що Спарта уклала з Афінами досить м'який мир і вимагали повного знищення поліса і поневолення афінян [16, с. 483] Але спартанці розуміли, що це призведе до зміни балансу сил у Греції, і відхилили ці пропозиції щодо повного знищення Афін. Спарта після Пелопоннеської війни стала гегемоном, і ослабленим Афінам залишалося тільки підкоритися волі спартанців, заплатити контрибуцію в Пелопоннеський союз і оговтатися після повної поразки.

Але спартанська гегемонія призвела до того, що більшість грецьких полісів, особливо союзники Пелопоннеського союзу, почали виявляти невдоволення Спартою [16, с. 485]. Такі суперечки всередині союзу призвели до того, що Фіви спровокували конфлікт проти Спарти, який вилився в Коринфську війну.

Коринфська війна стала для Афін можливістю позбутися спартанського впливу і відновити колишню могутність. Фіви, які ще недавно бажали знищення Афін, запропонували вступити у війну проти Спарти і укласти союз між Афінами

та Беотійським союзом на чолі з Фівами. Тоді до антиспартанської коаліції приєдналися Коринф, Аргос та інші поліси.

Афінський полководець Конон зіграв значну роль у Коринфській війні. Він брав участь у Пелопоннеській війні і кілька разів обирався на посаду стратега в Афінах. Конон, який офіційно перебував на службі у перського царя, сприяв відродженню Афін. Майже вся його діяльність полягала в тому, щоб вивести афінський поліс із кризового стану після Пелопоннеської війни. Восени 394 р. до н. е. Конон, командуючи перським флотом, знищив спартанські кораблі в морській битві при Кніді. Ця перемога поклала край владі Спарти на морі, оскільки більшість їхніх кораблів було потоплено або захоплено. Конон урочисто повернувся до Афін і на перські гроші відбудував зруйновані спартанцями Довгі стіни [1, IV, 8-10]. У 394-392 рр. до н. е. Конону вдалося повернути частину островних володінь і відновити відносини з деякими зі своїх старих союзників. Побоюючись відродження морської могутності Афін, у 392 р. до н. Персія перестала надавати їм фінансову допомогу. Сам Конон був заарештований у Сардах, куди він прибув як посол [16, с. 488].

Незважаючи на те, що Коринфська війна завершилася Анталкідським миром [1, V, 1, 28-36] і гегемонія Спарти нікуди не поділася, Афінам вдалося досягти деяких успіхів, які значно вплинули на подальший розвиток майбутнього союзного утворення. Спарта нічого не могла вдіяти з поступовим посиленням найбільшого грецького поліса і свого найсильнішого противника - Афін. Афіни отримали значну користь від сумнозвісного Анталкідського миру, оскільки перси, бажаючи створити певну противагу Спарті, не заперечували проти відновлення афінської оборони (включаючи Довгі стіни) і флоту. Афінам були повернуті острови Лемнос, Імброс, Скірос та унія з полісом Візантії [13, с. 376], яка займає важливе стратегічне положення. Він забезпечив Афінам свободу дій у протоках, якими до Афін йшло вкрай необхідне зерно з Північного Причорномор'я, особливо з Боспорського царства. Наприкінці 80-х років IV ст. до н.е. афіняни встановили контакти з багатим островом Хіос [26, с. 158].

У 382 році до нашої ери спартанські фібіди несподівано захопили акрополь у Фівах і встановили тут олігархічний режим. Афіни дали притулок фіванським демократам, і лише в 379 р. до н. їм була надана можливість повернутися назад. Олігархія у Фівах була повалена. Беотійські міста об'єдналися у щойно відтворений союз. Афінянин Хабрій, командуючи фіванським військом, захистив Беотію від спартанського вторгнення. Щоб провчити афінян, у 378 р. до н. Спартанець Сфодрій зробив спробу раптового нападу на Пірей, але зазнав невдачі. Ця подія викликала обурення в Афінах. Афіняни звинуватили Спарту в порушенні принципів загального миру і звернулися до всіх грецьких держав з пропозицією укласти спільний союз проти агресора.

У 378 р. до н. е. всі ці контакти були офіційно оформлені у вигляді договору [13, с. 376] про симмахію (союз) з усіма наслідками, що звідси випливають, і на політичній карті Греції з'явився новий полісний союз – Другий Афінський морський союз.

4.2. Структура Другого Афінського морського союзу та політика Афін щодо союзників

У 378 р. до н. е. ці окремі симмахії зливаються в одну і утворюють Другий Афінський морський союз. Він обіцяв стати гармонійним по відношенню до всіх членів, і всі основи нового союзу, які були так продумані і передбачені, були записані в так званому декреті Арістотеля, який уявляв себе конституцією Другого союзу. Другий Афінський морський союз ґрунтувався на головному принципі Анталкідського миру і формально був спрямований проти політичної гегемонії Спарти в грецькому світі, і водночас сприяв економічним зв'язкам між містами, що входили до його складу. Другий Афінський морський союз відрізнявся за своєю структурою та організацією від Першого забезпеченням рівності та незалежності союзників. Афіни зобов'язувалися не втручатися у внутрішні справи союзників, поважати існуючий там державний лад, не мали права захоплювати землі і селити на них афінських клеручів. Усі ці заходи мали

гарантувати членам Другого союзу політичну, правову та економічну незалежність. Таким чином, декрет Арістотеля був важливим елементом у створенні нового союзу. Нова система відносин мала багато переваг, тому сприяла швидкому збільшенню членів профспілок. До 371 р. до н.е. союз налічував уже 75 членів. Воно поширювалося переважно вздовж торговельних шляхів, що було дуже прибутковим.

Вищим органом Союзу були збори всіх союзників — синедріон, який постійно засідав в Афінах як представницький орган, у якому кожен поліс мав один голос. Союзний синедріон разом з Афінськими народними зборами вирішував усі поточні справи Союзу. Замість ненависного раніше форосу, який був обов'язковим внеском, який визначали та контролювали афінські чиновники, союзники робили добровільні внески на власний розсуд. Іншими словами, Другий Афінський морський союз являв собою федерацію суверенних полісів, структура якої виключала диктат головного полісу - Афін. Про все це свідчить знайдений на агорі в Афінах напис, який містив постанову про організацію Другого Афінського морського союзу [13, с. 376].

Не дивно, що до перших полісів, які уклали союз у 378 р. до н.е., незабаром приєдналися кілька десятків інших полісів, розташованих на берегах і островах Егейського моря [16, с. 505]. Всього Другий Афінський морський союз включав близько 75 полісів, тобто був найбільшим у IV ст. до н.е. союз полісів, хоча, звісно, не такий могутній, як колишній Афінський архе, до складу якого входило близько 200 полісів. Завдяки коштам і підтримці союзників, які були в їхньому розпорядженні, Афіни побудували флот із 100 трієр, доповнили свою армію найманцями і стали великою державою в балканській Греції. Спарта почала вживати заходів проти зростаючої могутності Афін. У 376 році до нашої ери під час Беотійської війни сильна ескадра була спрямована проти відроджуваного афінського флоту, але в битві біля острова Наксос афіняни вщент розгромили спартанців. Після цієї перемоги афінський флот не тільки став панувати в Егейському морі, але й, зосередившись навколо Пелопоннесу, переконав багато

полісів західного узбережжя Балканської Греції (Кефаленія, Керкіра, міста Акарнан) приєднатися до Афінського союзу.

Проте активна реалізація завойовницької політики Другого Афінського морського союзу спиралася на слабку фінансову базу, проблеми оснащення флоту, цивільного ополчення, утримання найманців коштували дуже дорого. Тому Спарта, яка зазнала низки поразок, і Афіни, які не мали достатніх сил для продовження війни, уклали в 371 р. до н. мирна угода, згідно з якою Спарта офіційно визнавала Другий Афінський морський союз, зобов'язувалася вивести свої гарнізони з грецьких міст, надавши їм повну незалежність.

Після розпаду Пелопоннеського союзу, ослаблення Беотії як великої політичної сили в Греції в 60-50-х роках IV ст. до н.е. стає Другий Афінський морський союз, вплив якого в Греції посилюється. Це був останній зовнішньополітичний розквіт поліса в історії Афін. Не бачачи серйозних суперників, Афіни вирішили повернутися до своєї великодержавної політики у Другому Афінському морському союзі. Прогресивний характер відносин рівності між Афінами та союзниками зникає, і союз перероджується не просто в організацію під гегемонією Афін, а в нову афінську арку 4 століття до н. з усіма його недоліками. Причина цього в тому, що будь-який великий грецький поліс, розвиток якого породжує бажання експансії, призводить до економічного та політичного поглинання слабших полісів. Внутрішня криза, яку пережили Афіни, ще більше загострила цей процес.

Розбіжність інтересів між союзниками вперше стала очевидною після прийняття держав Пелопоннесу до Другої афінської військово-морської ліги в 371 р. до н. і особливо після підписання союзу між Афінами і Спартою в 369 р. до н.е., який поклав край головній меті і меті існування Другого союзу. Цю акцію можна було розцінити як спробу Афін стати гегемоном усієї Греції.

Кілька тисяч афінян були переведені на територію ряду союзників (Самоса, Сесто, Потідея) в якості жерців, Афіни почали вимагати від своїх

союзників збільшення контрибуції, ряд позовів союзників були передані в афінські суди.

Така відкрита агресивна політика Афін викликала закономірну реакцію спротиву з боку союзників. Повстання почалися в різних частинах Другого Афінського морського союзу: на заході - в Керкірі, у Візантії і Кізіку, в басейні Егейського моря - на острові Кеос і т.д.

Придушення повстання на острові Кеос є прикладом політики Афін щодо власних союзників.

Афіни зробили спробу активізувати свою зовнішню політику, відновили флот, довівши його до 250 трієр, і направили кораблі в різні райони Егейського моря. Зміст флоту, екіпажів і кінних гоплітів коштувало дорого, а фінансові можливості Афін були обмежені. В умовах, що склалися, окремі афінські стратеги стали допускати зловживання, пограбування населення, що викликало невдоволення союзників. Неспокійно було і всередині Афін, у 60-х роках IV ст. до н.е. прокотилася хвиля політичних процесів, на яких багато видатних політичних і військових діячів Афін були засуджені до страти або вигнання. Невдоволення союзників великодержавними маневрами Афін вилилося в повстання, яке отримало назву війни союзників.

4.3. Союзницька війна та занепад Другого Афінського морського союзу

Війна тривала близько двох років і велася в основному в протоках, де Афіни прагнули забезпечити важливий торговий шлях у Чорному морі.

Восени 357 р. до н.е. Хіос, Кос і Родос за підтримки карійського династа Мавсола оголосили про вихід із Союзу і приєдналися до Візантії, яка раніше вийшла з Союзу. Афінські стратеги Хабрій і Харес блокували Хіос з суші і моря. Коли Хабрій спробував атакувати укріплену гавань, він зазнав поразки і був убитий. Облогу довелося зняти, після чого союзники завдали удару у відповідь сотнею кораблів, спустошивши Лемнос, Імброс і атакувавши Самос. Влітку

наступного року афіняни спорядили ще 60 кораблів під командуванням Іфікрата та Тимофія, щоб допомогти 60 кораблям Хареса. На цих кораблях афіняни звільнили Самос, а потім усі разом попрямували до проток, щоб там діяти проти Візантії. Біля берегів Хіоса вони зустріли союзний флот, який стояв на якорі в протоці між островом і материком. Незважаючи на бурю, що насувається, Харес вирішив атакувати ворога, але решта афінських полководців відмовилися підкоритися його наказу. Зайці вступили в бій поодиночі, зазнали поразки і зазнали великих втрат. Після повернення до Афін Іфікрат і Тимофей були віддані під суд і усунені від командування [25, с. 120].

Головною проблемою афінян була нестача фінансів для продовження війни. Замість того, щоб розпочати військові дії проти союзників, у 355 р. до н. Харес уклав угоду з сатрапом Геллеспонтської Фрігії Артабазом, який повстав проти перського царя. Після серії перемог, здобутих ними в Малій Азії, розгніваний цар Артаксеркс III пред'явив Афінам ультиматум з вимогою відкликати Хареса, інакше він погрожував відправити 300 фінікійських кораблів на допомогу союзникам і вторгнутися в материкову Грецію. Союзна казна була порожня, заклики до об'єднання проти старого ворога не знайшли підтримки серед інших греків, і афінянам довелося визнати незалежність повсталих союзників. Пізніше минулого року до їхнього списку були додані Лесбос і Керкіра. Афінам вдалося утримати лише міста на Евбеї, Кіклади, кілька островів і материкові порти на узбережжі Фракії. Разом вони платили 45 талантів на рік як внески.

Поразка у війні союзників означала крах афінської політики встановлення загальногрецької гегемонії. Тепер Афінам доводилося воювати лише за збереження статусу великої держави. Одним із рідкісних успіхів цього часу було повернення до Евбейського союзу в 357 р. до н. На острові відбувалися постійні зіткнення між афінською партією в особі тирана Еретрії Плутарха і прихильників Македонії, що набирали силу, Клітарха і Каллія Халкідського. Незважаючи на перемогу афінянина Фокіона в битві при Таміні в 349 р. до н.е., через помилки

його наступника Молона наступного року Евбея була втрачена для них. Згодом тиран Халкіді Каллій зблизився з афінянами і за їх підтримки в 343 р. до н. знищив тиранії в Ореї та Еретрії. Виступаючи як союзник Афін, він намагався об'єднати під своєю владою весь острів, але в 338 р. до н. поразка під Херонеєю поклала край його діяльності.

У ці роки македонський цар Філіп II ставав все більш впливовим на грецьку політику. Філіп II обложив Амфіполь під приводом того, що це місто виявило до нього відкрити ворожість. Цар надіслав афінянам листа, в якому повідомляв, що, захопивши місто, він передасть його Афінам. У 357 році до н.е. він відмовився повернути афінянам зайнятий ним Амфіполь, а потім уклав союз з Олімпом, якому віддав захоплену афінянами Потідею. Поки Афіни сперечалися з Олінфом за Потідею, Філіпп поступово почав витісняти афінські гарнізони з Егейської Фракії. Надалі Філіп відволікався на боротьбу з фокейцями у Фессалії (354-353 рр. до н. е.). Цим скористалися афіняни, які намагалися відновити свої позиції на півночі Егейського моря. Флот під проводом Хареса відплив до Херсонеса Фракійського. Виступивши проти Керсоблепта, царя Східної Фракії, афіняни взяли місто Сест, важливий порт на шляху з Чорного моря, вибили там усіх чоловіків, а жінок і дітей продали в рабство. Це мало показати королю, що не можна нехтувати союзом, укладеним у 357 році до нашої ери. з Афінами, заради збереження добрих відносин з Македонією[20]. Оскільки Філіп щойно зазнав двох поразок у Фессалії від фокійського стратега Ономарха, Керсоблепт вийшов зі свого союзу та визнав права Афін на Херсонес, за винятком міста Кардія. Таким чином Афіни оволоділи фракійським узбережжям, забезпечивши безперешкодне транспортування чорноморського хліба. Щоб міцніше закріпитися на цій території, з літа 352 р. до н. вони почали відводити клеручів до Сеста та інших міст Херсонеса і навіть направили туди велику армію [19]. Успіхи афінян і невдачі Філіпа справили враження на Халкідський союз, який вступив у переговори з Афінами. Ці переговори ні до чого не привели, але в майбутньому сам їх факт дав Філіппу моральне право виступити проти Олімпу

[21]. Наприкінці 352 р. до н. е. Філіп прийшов на допомогу коаліції Візантії Перинфа і царя Середньої Фракії Амадока, які воювали проти Керсоблепта. Останнього союзники взяли в облогу у фортеці Гереон-Тейхос на березі Пропонтиди. Афіняни спочатку хотіли послати армію з сорока трієр на допомогу Керсоблепту, але врешті лише приблизно у вересні 351 р. до н. е. послав 10 кораблів під командуванням Харідем. У листопаді місто здалося, і Керсоблепт здався Філіпу.

Халкідський союз, пов'язаний з Філіпом договором 357 р. до н.е., однак продовжував змову проти македонського царя. Результатом стало вторгнення македонської армії в Халкідіки влітку 349 р. до н. е. Восени Олінф відправив послів до Афін з пропозицією про союз, і афіняни після деяких вагань прийняли її. На допомогу олімпійцям був посланий Харес з 30 кораблями і 2000 найманців. На момент їхнього прибуття Філіп уже покинув півострів [25, с. 321].

Вже в 348 році до нашої ери Філіп запропонував афінянам укласти мир, але афінське зібрання відмовилося. За пропозицією Евбула було відправлено посольство до інших грецьких держав із закликом об'єднатися проти Філіпа. Це з тріском провалилося. У той момент афіняни могли сподіватися на допомогу лише від спартанців і фокейців, але і ті, і інші були пов'язані власними війнами.

Афіняни зробили ще кілька спроб протистояти македонським підкріпленням. Найважливішим завданням було не дати македонцям захопити проходи до Центральної Греції, і тому, коли Фалек був усунутий від керівництва Фокейським союзом, а нові стратеги цього союзу запропонували Афінам і Спарті послати війська для захисту Фермопіл, обидва поліси відразу погодилися. Спартанці послали тисячу воїнів на чолі з царем Архідамом, а афіняни — 50 трієр і вирішили мобілізувати всіх придатних до військової служби громадян віком до сорока років. Наприкінці 347 або на початку 346 р. до н. е. з Афін було відправлено нове посольство, яке закликало греків зібратися на конгрес в Афінах для обговорення питання про те, чи варто укладати спільний мир з Філіпом, чи варто створити проти нього коаліцію на чолі з Афінами. Це посольство було

таким же невдалим, як і попереднє [25, с. 327]. Приблизно в той же час Філіп зробив нову пропозицію афінянам - тепер не тільки мир, але і союз. Спочатку це викликало лише гнів афінських народних зборів, але незабаром стало відомо, що Фалек, який повернувся до влади у Фокіді, зажадав від афінян і спартанців відступити від Фермопіл. Таким чином, Афіни несподівано втратили одного з останніх союзників, і був відкритий шлях для можливого македонського вторгнення. Зволікати з мирними переговорами зараз немає сенсу [25, с. 334].

Після кількох місяців переговорів мир було укладено. Сторони зберегли за собою території, якими вони володіли на момент підписання угоди. Таким чином, афіняни були змушені відмовитися від Амфіполя, який став причиною війни, і своїх володінь у Халкідіках. Афіни зберегли Херсонес Фракійський, але місто Кардія стало незалежним. Фокіда, Халос і фракійський цар Керсobleпт були виключені з договору, хоча афіняни до останнього намагалися пом'якшити долю фокейців. Умови миру слід визнати відносно м'якими (Філіп міг взяти від афінян більше), оскільки македонському цареві потрібна була противага Фівам у Центральній Греції, а такою противагою могли бути лише Афіни, які з цієї причини не повинні бути надмірно ослаблені; крім того, Афіни, що мали найпотужніший флот у Греції, були потрібні Філіппу як союзник у майбутній війні з Персією.

Однією з головних умов укладеного після цього миру було офіційне скасування Афінського морського союзу в 338 р. до н. е.

ВИСНОВКИ

Афінська демократія вважається найбільш розвиненою і досконалою формою демократичного ладу стародавніх рабовласницьких держав. Золотим віком античної демократії став час із середини V до середини IV ст. до е. Формування системи органів афінської демократії було результатом тривалого періоду. Найяскравіший період розквіту його культури, економіки, політичної діяльності демосу і військової могутності в історії афінського поліса настав після закінчення греко-перських війн і збігся з п'ятнадцятиріччям незмінного керівництва Афінським полісом. голова демократичної партії, стратег Перікл.

Багато в чому завдяки його зусиллям в Афінах були доведені до логічного завершення суспільно-політичні перетворення демократичного спрямування.

У своїй роботі я намагався з'ясувати передумови та обставини існування Першого та Другого Афінських морських союзів та напрямки зовнішньої політики Афінського полісу, які призвели до його розквіту та занепаду.

Найбільший вплив на події 5 ст до н.е., частково 4 ст. е. це зробили Афіни. Військово-політична діяльність афінської демократії досягла в цей період найбільшого розквіту. Афіни були не тільки найпрогресивнішим демократичним полісом, але й заснували принципово новий для того часу союз, який перетворився на Афінську архе. Спочатку Перший Афінський морський союз практично не відрізнявся від традиційних союзів еллінських полісів. Але коли військове керівництво перейшло до Афін, дуже скоро союз набув ряду нових рис, які остаточно перетворили його на принципово нове політичне утворення. Серед цих рис: досить чітка організація, контроль поліса-гегемона над внутрішнім життям союзників і різноманітність форм контролю, тенденції до створення єдиного державного утворення та ін. В Афінах же поступово розроблялася і втілювалася в життя цілеспрямована політика об'єднання союзних держав в єдиний організм. Афіни прагнули створити соціальну опору для своєї влади на місцях - шляхом встановлення демократичних режимів, які могли б розраховувати на допомогу афінської демократії. Афіни прагнули зв'язати

політику та економічні заходи, поставивши під свій контроль торгівлю міст-союзників. Афіни також намагалися позбавити союзників і юридичної незалежності. Розгляд важливих справ повинен був відбуватися тільки в афінських судах. За Перікла робилися спроби перетворити Афіни на єдиний релігійний і культурний центр усього союзу. Таким чином, діяльність афінської демократії здійснювала всебічний контроль над союзниками - військовий, адміністративний, правовий та економічний.

У внутрішньополітичному житті поліса склався повний демократизм. Цьому сприяла також перемога греків, перш за все афінян, у греко-перських війнах, що дозволило демосу домагатися подальшого розширення своєї участі в політичному житті поліса. У період становлення демократії Народні збори стали вищим законодавчим, виборчим, контрольним і судовим органом. Рішення Еклесії не підлягали контролю та затвердженню. Афінська демократія стверджувала рівність усіх перед законом, право обирати і бути обраним на державні посади, право законодавчої ініціативи, право протестувати проти виборних рішень, критикувати посадових осіб тощо.

Оплата посад служила гарантією права кожного на участь у політичному житті, завдяки чому до політичної діяльності залучалися навіть незаможні верстви населення. В Афінах щорічно переглядалися всі закони, майже всі посадові особи переобиралися. Афінська демократія стала найрозвиненішою демократією серед усіх інших.

Але в 5 столітті до нашої ери афінська демократія пережила як розквіт, так і занепад. Через те, що афінське суспільство було неоднорідним, постійна внутрішньополітична боротьба між демократією та олігархією призводила до політичних криз і навіть державних переворотів, які мали місце під час Пелопоннеської війни. І хоча демократія була відновлена, вона ніколи не мала такої ж політичної влади.

Щодо існування Афінського морського союзу, то хоча він був рушійною силою у 5 ст. е., але мав свої недоліки, що призвели до його занепаду. Сама

природа полісів як політично незалежних одиниць чинила опір діям Афін щодо обмеження їхнього суверенітету. Саме в цьому була слабкість Афінського союзу. Афіни не змогли створити такий союз, у якому були б життєво зацікавлені всі поліси або принаймні досить потужні сили в них. Афінська демократія розглядала унію лише з точки зору інтересів рідного полісу.

Дії Афін, вжиті ними під час Пелопоннеської війни, по відношенню до союзників викликали крайнє обурення всередині союзу. Союзники більше не бачили в Афінах привабливого союзника. Постійне невдоволення політикою Афін призводило до частих повстань. Саме внутрішня слабкість афінського режиму призвела до поразки у війні з усіма витікаючими наслідками. Афіни здійснювали диктатуру по відношенню до союзників, які в свою чергу чекали слушного моменту для виходу з союзу. Зручним моментом стала Пелопоннеська війна. Таким чином, все це призвело до того, що Афінський морський союз зазнав поразки, а разом з цим Афіни втратили могутність свого поліса і більше не відігравали істотної ролі. При цьому традиції демократії були досить міцні навіть на початку IV ст. до н.е. в Афінах відновлено демократичний уряд.

Головною метою, яку переслідували афіняни протягом першої половини IV ст. до н.е. відбулося відродження могутності афінського полісу. Створений у 378 році до н. згідно з указом, це була конфедерація, де гарантувалася рівноправність усіх її учасників. Проте брати участь у міжполісному союзі на рівних з іншими полісами Афінам було практично неможливо - надто великим був розрив у рівні соціально-економічного, військового та культурного розвитку між ними та будь-яким із союзників. Закріплена декретом форма конфедерації була результатом складного компромісу і була прийнята Афінами лише тому, що це була єдино можлива на той час форма міжполісного об'єднання. Буквально через кілька років після створення унії афіняни почали страждати від обмеженості її статуту. Це виявилось в поступовому усуненні союзників від справ Синедріону.

Коли афіняни в односторонньому порядку уклали мирний договір зі Спартою, для боротьби з яким був створений Другий союз, стала зрозуміла подальша політика Афін щодо союзників і бажання афінян відтворити власну гегемонію, якою вони володіли в Першому союзі. Досягнувши найвищого розквіту в другій половині 60-х — на початку 50-х років IV ст. до н.е. політика Афін почала серйозно загрожувати свободі й автономії союзників і призвела до повстання, яке вилилося у війну союзників. Після його завершення в 355 році до н.е. і вихід його найважливіших членів із Сіммахії. Другий Афінський морський союз практично втратив своє колишнє значення, а Афіни втратили останній шанс відродити свою могутність

До основних причин краху афінської гегемонії, слід зарахувати докорінну зміну в IV ст. до н.е. соціально-економічної ситуації у Греції. Загальне економічне піднесення призвело до появи низки нових претендентів на загальногрецьку гегемонію - Беотії, Фессалії, Македонії, що зумовило ворожість цих держав політичним амбіціям Афін. В умовах війни це призвело до того, що вищезгадані держави не лише самі виступали проти Афін, а й підбурювали їх союзників до заколоту, надаючи їм пряму та непряму допомогу.

Усе це серйозно підривало економічний та військовий потенціал Афін і унеможливлювало відновлення афінської гегемонії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Аристотель. Афинская полития / Перевод Радцига С.И. – М.: Мысль, 1997. – 271 с.
2. Аристотель. Політика / Переклад Кислюк О. – Київ.: 2000. - 239 с.
3. Геродот. История / Перевод Стратановский Г.А. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.
4. Ксенофонт. Греческая история / Перевод Лурье С.Я.: ОГИЗ Соцэкгиз, 1935.
5. Плутарх. Сравнительные жизнеописания / Перевод Маркиша С.П. М.: 1961. 588 с.
6. Фукидид. История / Перевод Стратановский Г.А. – Л.: Наука, 1981. – 166
7. Речи Исократ «Панегирик», «О мире», «Панафинейская речь» / Перевод Колобкова К. М., Глушкина Л. М., Шишова И. А.

Література

8. Бергер А.К. Политическая мысль древнегреческой демократии. – М.: Наука, 1966. – 360 с.
9. Брашинский И.Б. Афины и Северное Причерноморье в VI—II вв. до н. э.
10. Бузескул В. П. История Афинской демократии / ред. Фролов Э.Д. – Спб.: Гуманитарная академия, 2003. – с. 123-366
11. Девис Дж. Демократия и классическая Греция. – М.: РОССПЕН, 2004 – с. 296
12. Исаева В. И. Античная Греция в зеркале риторики: Исократ. – М.: Наука, 1994. – с. 128-132
13. Каллистов Д. П. Хрестоматия по истории Древней Греции. – М.: Мысль, 1964.

14. Карышковский П. О. Ольвия и Афинский союз. – Бібліогр. Материалы по археологии Северного Причерноморья: Сб. научн. тр. — 1960. — Вип. 3. — С. 57-100.
15. Кондратюк М.В. Архэ и афинская демократия / Античная Греция: Проблемы развития полиса / ред. Голубцова Е.С. – М.: Наука, 1983. – с. 327-366
16. Лурье С.Я. История Греции. - СПб., 1993.
17. Маринович Л. П. Греция в V веке до н.э. / История Европы: Древняя Европа. Т 1. / ред. кол.: Голубцова Е.С. - М.: Наука, 1988. — с. 259-296
18. Рунг Э.В. Греция и Ахеменидская держава: история дипломатических взаимоотношений в VI—IV вв. до н. э. – СПб.: Нестор-История, 2008. – 437 с.
19. Строгеецкий В.М. Афины и Спарта: Борьба за гегемонию в Греции в V веке до н.э. – СПб.: С-Петербург. 2008. – 291 с.
20. Строгеецкий В.М. Полис и империя в классической Греции: Учебное пособие. - Н. Новгород.: НГПИ им. М. Горького, 1991. - 244 с.
21. Ставнюк В.В. Становлення афінського полісу. – К.: Аквілон-Плюс, 2005. – с. 217
22. Ставнюк В.В. Фемістокл і Афіни: діяльність Фемістокла в контексті еволюції афінського поліса. – К.: Прайм-М, 2004. – 249 с.
23. Строкин В.Л. Перикл и боспорский «Гордиев узел» // Проблемы истории, филологии, культуры.— Москва—Магнитогорск, 2013. - Вып. 4. - С. 140—167.
24. Суриков И.Е. Античная Греция: политики в контексте эпохи: время расцвета демократии – М.: Наука, 2008. – 193 с.
25. Уортингтон Йен. Филипп II Македонский. – СПб. - М.: Евразия - ИД Клио, 2014. - 400 с.
26. Цинзерлинг Г.Д. Перерождение Второго Афинского морского союза в Афинскую архэ IV в. до н.э. / Вестник древней истории, 1973.

27. Шувалов В.В. Проблемы организации I Афинского морского союза. - СПб – Евразия – ИД Клио, 2002.